

دوفصلنامه علمی، دانشکده هنر و معماری دانشگاه یزد
 سال دهم - شماره پانزدهم - بهار و تابستان ۱۴۰۱
 ISSN: 2645-3711

معماری قلم گرم و خشک

دوفصلنامه علمی معماری قلم گرم و خشک

ARCHITECTURE IN HOT AND DRY CLIMATE

Yazd University- Faculty of Art & Architecture
 spring & summer, Vol. 10, No. 15, 2022
 ISSN: 2645-3711

Yazd University

- **بازشناسی و بازخوانی ملاحظات نجومی در طرح‌اندازی میدان نقش جهان اصفهان**
پادشاه گلشنی، کتابخانه گلشنی، برج معانی
- **واکاوی تأثیر فرهنگ بر مسکن بلوچ‌ها از طریق سپهرنشانیای بوری لوتمان**
سحر مستگار زاده
- **بازخوانی الگوی معماری آیینی دوره قاجار (مطالعه موردی: حسینیه‌های ماداب، پهلوان، حاج‌نایب، دیزچه و درب‌باغ، کاشان)**
پیمان‌سلطان‌پور کسلی، بنو رسوا زاده
- **گزیابی اجتماع پذیری حیاط علین در دانشکده هنر و معماری یزد بعد از افزونه پوشش متحرک جوی آن**
حسین پورمهدی قائم‌مطلبی، آزاده خاکی قنبر، / امین صدیقین
- **تأثیر سیاست‌های آموزشی بر کالبد معماری مدارس دوره اسلامی نمونه موردی: مدارس دوره تیموری و صفوی**
پهنا بهارپناه، علیده حیاتی
- **بررسی میزان و چگونگی کاربرد تناسبات در سبک‌های کاشی‌کاری شده مساجد شیخ لطف الله و سید اصفهان**
علی‌رضا هاشمی، برزویه جعفری‌خانی، فاطمه کاشانی
- **بررسی دگرگونی‌های الگوهای معماری مساجد مردمی در ابتدای مدیریتته در ایران نمونه موردی: مساجد شهر قم در اوایل دوره پهلوی**
(۱۳۴۰-۱۳۴۴ش)
 سعید نازی‌پوری، مهدی شمس‌پور
- **بررسی ساختار معماری کبوترخانه میرزا احمد گورت (نوآوری در افزایش تولیدات کشاورزی)**
محمد بهمن‌گوهر، حسن اکبری، منصوره بیوی
- **منطق چیدمان فضایی سکونتگاه‌های یزد بر اساس فئات**
سیده شهرین
- **تبیین رابطه نورگیری فضا با مزاج زنان خانه دار: مطالعه مقدماتی در اقلیم گرم و خشک کرمان**
وحیده رحیمی‌نیا
- **واکاوی معماری خانقاه‌های یزد**
نادر امامی حسینی
- **تحلیل تمثیلی دولت‌خانه‌های صفوی در اقلیم اصفهان**
سانا جعفری‌نژاد، سید امیر سعید مجتهدی، بهمن محمودی
- **Recognizing and Rereading Astronomical Considerations in the Planning of Naqsh-e Jahan Square in Isfahan**
- **Analysis of the Impact of Culture on Baluch Housing through the Semiosphere of Jurij Lotman**
- **Rereading the Pattern of Ritual Architecture of the Qajar Period (Case study: Madab Hosseinieh, Pahlavan, Hajonayeb, Dizcheh and Darbbagh, Kashan)**
- **Evaluating the Sociability of "Elliéen Yard" in the Yazd University's Art and Architecture School after Applying Its Retractable Wooden Cover**
- **The Impact of Educational Policies on the Islamic Schools Architecture. Case Study: Timurid and Safavid eras**
- **A study of the amount and method of using of ratios in tiled Shamseh patterns in two mosques of Sheikh Lotfollah and Seyed Isfahan**
- **Development of patterns of popular mosques of early modern era of the city of Qom**
- **Investigation of the architectural structure of Mirza Ahmad Gavart Pigeon House.**
- **Space syntax logic of Yazd settlements based on Qanat**
- **Explaining the Relationship between Space Lighting and the temperament of housewives: a pilot study in the hot and dry climate of Kermand**
- **Study of the architecture of khaneghah in Yazd**
- **Allegorical Analysis of the Safavid Government House in the Climate of Isfahan**

سال دهم - شماره پانزدهم - بهار و تابستان ۱۴۰۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه معماری اقلیم گرم و خشک. سال دهم، شماره پانزدهم، بهار و تابستان ۱۴۰۱

ISSN: 2645-3711

زمینه انتشار: معماری

ناشر: دانشگاه یزد

صاحب امتیاز: دانشگاه یزد

مدیرمسئول: دکتر کاظم مندگاری

سردبیر: دکتر علی غفاری

مدیر اجرایی: دکتر عاطفه شهبازی

مدیر داخلی: دکتر علی شهبازی نژاد

هیات تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):

دانشیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه یزد	۱- دکتر سید محمدحسین آیت اللهی
دانشیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه یزد	۲- دکتر رضا ابویی
استاد دانشکده هنر و معماری - دانشگاه تهران	۳- دکتر شاهین حیدری
استاد گروه جغرافیا - دانشگاه یزد	۴- دکتر محمدحسین سرائی
استاد گروه شهرسازی - دانشگاه شهید بهشتی تهران	۵- دکتر علی غفاری
استاد گروه معماری - دانشگاه شهید بهشتی تهران	۶- دکتر هادی ندیمی
دانشیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه یزد	۷- دکتر محمدرضا نقصان محمدی
دانشیار دانشگاه علم و صنعت ایران	۸- دکتر سیدعباس یزدانفر
استاد دانشگاه تهران	۹- دکتر پیروز حناچی
استاد دانشگاه شهید بهشتی	۱۰- دکتر حمید ندیمی
استاد دانشگاه علم و صنعت	۱۱- خانم دکتر فاطمه مهدیزاده سراج

طراحی جلد و لوگو: مهندس شهاب الدین خورشیدی ویراستار علمی - ادبی: مهندس سید محمدرضا قدکیان

عکس روی جلد: حیاط علین دانشکده هنر و معماری یزد ویراستار انگلیسی: دکتر احمد اسلامی زاده

نشانی: یزد، خیابان امام خمینی، کوچه سهل بن علی، دانشکده هنر و معماری، دفتر مجله معماری اقلیم گرم و خشک

تلفن: ۰۳۵۳۶۲۲۹۸۵

تارنمای نشریه: <http://smb.yazd.ac.ir>

پست الکترونیکی: ahdc@journals.yazd.ac.ir

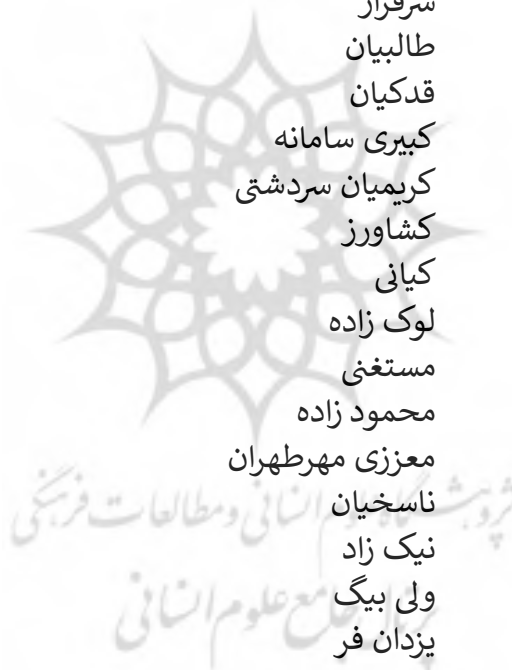
سیستم نشریه معماری اقلیم گرم و خشک دسترسی آزاد بوده و استفاده از مطالب و کلیه تصاویر آن با ذکر منبع بلامانع است.

نشریه معماری اقلیم گرم و خشک پس از چاپ در پایگاه اطلاع رسانی مجلات علمی و تخصصی ایران (magiran.com) پایگاه مجلات تخصصی نور (noormags.ir)، ISC و Google scholar نمایه می‌شود.

اسامی داوران این شماره:

باقری	فاطمه
بامداد	علی
برزگر	زهرا
بلالی اسکویی	آزیتا
پورسراجیان	محمود
جمشیدیان	محمد
حاتمیان	محمد رضا
خادم زاده	محمد حسن
داوطلب	جمشید
ذهاب	سمیه
ذاکرعاملی	لیلی
راعی	حسین
رضایی ندوشن	محمد
سرفراز	حسین
طالبیان	محمد حسن
قدکیان	سید محمد رضا
کیبیری سامانه	علی
کریمیان سردشتی	نادر
کشاورز	محسن
کیانی	مصطفی
لوک زاده	هادی
مستغنی	علیرضا
محمود زاده	امین
معززی مهرطهران	امیر محمد
ناسخیان	شهریار
نیک زاد	ذات الله
ولی بیگ	نیما
یزدان فر	عباس

فهرست

شماره صفحه

- ۱-۳۲ بازشناسی و بازخوانی ملاحظات نجومی در طرح اندازی میدان نقش جهان اصفهان
یاغش کاظمی، غلامرضا کیانی ده کیانی، ایرج صفایی
- ۳۳-۴۸ واکاوی تأثیر فرهنگ بر مسکن بلوچ‌ها از طریق سپهر نشانه‌ای یوری لوتمان
سحر رستگارژاله
- ۴۹-۷۶ بازخوانی الگوی معماری آیینی دوره قاجار (مطالعه موردی: حسینیه‌های ماداب، پهلوان، حاج‌نایب، دیزچه و درب‌باغ، کاشان)
عسل ستار، بهرام گسیلی، یاور رستم زاده
- ۷۷-۹۳ ارزیابی اجتماع‌پذیری حیاط‌علین در دانشکده هنر و معماری یزد بعد از افزونه پوشش متحرک چوبی آن
حسین پورمهدی قائم مقامی، آزاده خاکی قصر، آرمان صدیقیان
- ۹۴-۱۱۴ تأثیر سیاست‌های آموزشی بر کالبد معماری مدارس دوره اسلامی نمونه موردی: مدارس دوره تیموری و صفوی
مهسا بهداروند، حامد حیاتی
- ۱۱۵-۱۳۴ بررسی میزان و چگونگی کاربرد تناسب در شمشه‌های کاشی‌کاری شده مساجد شیخ لطف‌الله و سید اصفهان
غلامرضا هاشمی، مریم حضوربخش، قباد کیانمهر
- ۱۳۵-۱۵۸ بررسی دگرگونی‌های الگوهای معماری مساجد مردمی در ابتدای مدرنیته در ایران نمونه موردی: مساجد شهر قم در اوایل دوره پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۴۰ش)
مسعود ناری قمی، مهدی ممتحن
- ۱۵۹-۱۷۸ بررسی ساختار معماری کبوترخانه میرزا احمد گورت (نوآوری در افزایش تولیدات کشاورزی)
حسن اکبری
- ۱۷۹-۱۹۶ منطق چیدمان فضایی سکونتگاه‌های یزد بر اساس قنات
سمیه شهری
- ۱۹۷-۲۱۰ تبیین رابطه نورگیری فضا با مزاج زنان خانه‌دار: مطالعه مقدماتی در اقلیم گرم و خشک کرمان
وحیده رحیمی مهر
- ۲۱۱-۲۳۱ واکاوی معماری خانقاه‌های یزد
داوود امامی میدی
- ۲۳۱-۲۴۴ تحلیل تمثیلی دولت‌خانه‌ی صفوی در اقلیم اصفهان
ساینا محمدی خبازان، سید امیر سعید محمودی، بهمن نامورمطلق

مقاله پژوهشی

بازخوانی الگوی معماری آیینی دوره قاجار (مطالعه موردی: حسینیه‌های ماداب، پهلوان، حاج‌نایب، دیزچه و درب‌باغ)

عسل ستار^۱، بهرام گسلی^{۲*}، یاور رستم‌زاده^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

۲- استادیار دانشکده معماری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

(دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۲، پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۲)

چکیده

دوره قاجار به دلیل گرایش‌های مذهبی شاهان قاجار به عنوان یکی از ادوار مهم در تاریخ ایران در زمینه ارج نهادن به احداث بناهای مذهبی آیینی شناخته می‌شود؛ در این دوره حسینیه‌ها از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شدند، همچنین شهر کاشان با توجه به پیشینه مذهبی و وجود علمای شیعه، بسیار مورد توجه شاهان قاجار قرار گرفت که منجر به ساخت اماکن مذهبی متعدد از جمله حسینیه‌ها گردید. لیکن چگونگی الگوی معماری این حسینیه‌ها به عنوان الگوی معماری آیینی دوره قاجار همواره مورد پرسش بوده و با شبهاتی قرین گشته است. لذا دستیابی به الگوی معماری به کار رفته در حسینیه‌های دوره قاجار به عنوان نمونه‌ای از معماری آیینی این دوره جهت رفع ابهامات و از آن مهم‌تر معرفی الگویی همخوان با زمینه و عملکرد به منظور ارتقاء کیفی و فرهنگی معماری کنونی شهر کاشان حائز اهمیت است؛ از این‌رو هدف پژوهش بر مبنای بازخوانی و دستیابی به الگوی معماری حسینیه‌های دوره قاجار شهر کاشان شکل گرفته است. در این راستا ۵ حسینیه دوره قاجار شهر کاشان شناسایی شد و بر اساس روشی توصیفی تحلیلی با مطالعات میدانی در کنار مطالعه اسناد، مدارک و متون تاریخی در سه سطح کلان، میانی و خرد مورد تحلیل و بازخوانی قرار گرفت و در نهایت با تطبیق و تحلیل اطلاعات گردآوری شده به پرسش‌های مطرح شده در پژوهش شامل چگونگی ویژگی‌های الگوی کالبدی فضایی حسینیه‌ها و نیز تشابهات و تمایزات موجود در این الگو پاسخ داده شد. با وجود تمایزات اندکی در اجزاء ورودی و نیز تعداد ورودی‌ها، ابعاد گنبدخانه و الحاقات، نتایج حاصل از مقایسه و تطبیق تحلیل‌ها در مورد هر یک از نمونه‌ها حاکی از وجود الگوی معماری ثابت، مشخص و مرکزگرا از جنبه پلان، فرم، سازماندهی فضایی، نما، مصالح و همچنین ترتینات است که از مهم‌ترین اصول معماری آیینی (تقارن، سلسله مراتب، مرکزگرایی و درون‌گرایی) پیروی می‌کند. در نتیجه می‌توان گفت شاخص‌ترین ویژگی‌های الگوی معماری (کالبدی و فضایی) حسینیه‌ها عبارت است از هندسه و فرم مشخص، دسترسی‌پذیری، تجلی فضایی نمایشی، مقدس و متمرکز بواسطه سازماندهی فضایی و بکارگیری عناصر کالبدی خاص نظیر نورگیر، گنبد و کاربردی در فضایی با وسعت متوسط ۲۰۰ تا ۳۵۰ مترمربع.

کلمات کلیدی: کاشان، دوره قاجار، الگو، نظام کالبدی، معماری آیینی

۱- مقدمه

معماری هر قومی تبلور دین، مذهب و باورهایی است که به عنوان بخشی از فرهنگ و میراث معنوی هر جامعه‌ای نقش بسیار مهمی در پیدایش آیین‌های فرهنگی بر عهده دارند. به گفتهٔ آمس راپاپورت عامل فرهنگی به ویژه اعتقادات مذهبی، اساس ایجاد زیستگاه‌های انسانی بوده است و در نظم‌دهی به سکونت‌گاه‌ها، مذهب غالباً به شیوهٔ نمادگرایی عمل کرده است (خاک زند و تیموری گرده، ۱۳۹۴: ۵۶ و ۵۷). به عبارت دیگر «هر فرهنگ الگوی رویدادهای خود را با آن دسته از عناصر کالبدی فضا مشخص می‌کند که در آن فرهنگ متداول‌اند» (الکساندر، ۱۳۹۶: ۵۹). این عناصر کالبدی معین مداوم تکرار می‌شوند و به عنوان الگوهایی ثابت، به شکل‌هایی گوناگون با هم ترکیب شده و جنبهٔ روایتگر معماری که حاوی پیام‌های نمادین است را شکل می‌دهند (کاظمی شیشوان و بایوردی، ۱۳۹۸: ۴۰). بنابراین الگوهای معماری بجامانده از قرون متمادی در باززنده‌سازی فرهنگ، باورها و آیین جوامع نقش کلیدی ایفا می‌نمایند؛ لذا شناخت صحیح و استخراج الگوهای معماری از زمینهٔ تاریخی خود امری ضروری و اثرگذار محسوب می‌گردد، چرا که با ورود به عصر جهانی شدن و ظهور الگوهای فاقد معنا و ناهمگون با زمینه، شاهد پیدایش معماری ناهنجار و ناکارآمد هستیم که هیچ‌گونه پیوندی با فرهنگ منطقه و نیز عملکردی که برای آن طراحی شده است ندارد. این معضل به ویژه در معماری فضاهای آیینی و مذهبی بسیار چشمگیر است و این گونه فضاها را دچار گونه‌ای گسیختگی و تضاد با کاربری و هدفی که برای آن طراحی شده‌اند نموده است. در نتیجه، فرهنگ‌سازی در رابطه با باززنده‌سازی الگوهای معماری آیینی کارآمد گذشته ممکن نخواهد شد مگر با بازخوانی و شناخت صحیح این الگوهای ارزشمند که در رابطه با معماری آیینی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده‌اند. با توجه به مطالب ذکر شده هدفی که پژوهش حاضر بر اساس آن شکل گرفته است، بازخوانی و معرفی الگوی معماری آیینی دورهٔ قاجار است. چرا که دورهٔ قاجار در ارتباط با رونق و گسترش فضاهای آیینی مذهبی چون حسینیه‌ها و تکایا در پی توجه و سیاست حاکمان وقت از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. به عبارتی «شاهان قاجار برای مشروعیت‌بخشی به حکومت خود به حمایت از تشیع و برگزاری آیین‌های مربوط به آن و همچنین تأمین هزینه‌های تعزیه‌ها، حسینیه‌ها و تکایا مبادرت می‌ورزیدند» (شریفی شکوه، ۱۳۹۷: ۱۳۲). همچنین شهر زمینهٔ حسینیه‌های مورد نظر، کاشان در نظر گرفته شده است، زیرا با وجود آن که از پیشینه و گذشته‌ای غنی در رابطه با آیین، مذهب و تشیع برخوردار است و حسینیه‌ها به عنوان شاخص و المان هویت‌ساز شهر کاشان از جایگاه والا و ارزشمندی برخوردار هستند، لیکن در ارتباط با الگوی معماری به کار رفته در این بناها مطالعات چندانی صورت نگرفته است. همچنین در معماری معاصر این شهر نیز «شاهد گسست فرهنگی، نفوذ مؤلفه‌های غیر بومی و ناآشنا با حافظه بصری مردم و عدم توجه به زمینه در بافت تاریخی آن هستیم» (نظام‌دوست و همکاران، ۱۳۹۸: ۶)؛ لذا ضرورت معرفی و به‌کارگیری الگوهای بومی منطقه به‌ویژه در معماری بناهای مذهبی - آیینی احساس می‌شود. فرضیهٔ پژوهش بر مبنای یکسان بودن الگوی معماری حسینیه‌های دورهٔ قاجار کاشان شکل گرفته است.

پرسش‌های پژوهش:

- الگوی معماری آیینی حسینیه‌های دورهٔ قاجار کاشان از چه ویژگی‌هایی برخوردار است؟
 - وجوه اشتراک و افتراق موجود در الگوی معماری آیینی متجلی در حسینیه‌های دورهٔ قاجار کاشان چیست؟
- در پژوهش حاضر به تحولات باستان‌شناسانه و زمینه‌های اجتماعی شکل‌گیری حسینیه‌ها و تأثیرات آن‌ها در روابط اجتماعی پرداخته نشده است، بلکه پژوهش سعی در دست یافتن به الگوی معماری آیینی متجلی در حسینیه‌های دورهٔ قاجار از ابعاد مختلف و بررسی ویژگی‌های آن دارد.

۲- روش تحقیق

روش به کاررفته در پژوهش حاضر مبتنی بر شیوه‌های تحقیق کیفی شکل گرفته است و به لحاظ هدف، کاربردی محسوب شده و از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی است. اطلاعات مورد نیاز تحقیق براساس مطالعات میدانی در کنار مطالعه اسناد، مدارک و متون تاریخی گردآوری شده است و ابزار اصلی گردآوری اطلاعات، مشاهده (توصیفی) است. در این روش تلاش می‌شود با مطالعه، مشاهده و بررسی شواهد و منابع اسنادی و شفاهی، اطلاعات مورد نیاز استخراج شود و الگوی مورد نظر از طریق بررسی، مطالعه و تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده حاصل گردد. بدین معنی که ابتدا با مطالعه کتابخانه‌ای، سپس با توصیف آنچه مشاهده شده است و در نهایت با تطبیق و تحلیل اطلاعات گردآوری شده در سه سطح کلان، میانی و خرد که در ادامه توضیح داده می‌شود، الگوی موردنظر مورد بازخوانی قرار گیرد. در ارتباط با پنج حسینیه دوره قاجار فرضیه پژوهش مورد بررسی و در نهایت اثبات یا رد می‌شود، همچنین به سؤالات مطرح شده پاسخ داده خواهد شد.

۳- پیشینه پژوهش

با توجه به اهمیتی که معماری آیینی در شکل‌گیری بافت شهرهای اسلامی دارا است، مطالعات گسترده‌ای در این زمینه به ویژه در ارتباط با معماری مساجد در ابعاد گوناگون انجام شده و در دوره‌های مختلف پژوهش‌های عمده‌ای صورت گرفته است. با این وجود در ارتباط با معماری حسینیه‌ها و تکایا چندان منابع قابل توجهی در دسترس نیست. پژوهش‌های معدودی نیز که در این زمینه انجام شده‌اند از دو جنبه اقلیمی و فرهنگی معماری، عوامل شکل‌گیری بنای حسینیه‌ها را مورد بررسی قرار داده‌اند. از جمله در مقاله‌ای با عنوان «الگوی کالبدی حسینیه‌ها: ریشه‌ها و تحولات»، از جنبه فرهنگی به معماری حسینیه‌ها پرداخته و ریشه الگوهای کالبدی حسینیه‌ها از نظر شکلی و کارکردی، مدارس معرفی نموده است (ناری قمی، ۱۳۹۵). در مقاله‌ای دیگر با عنوان «شناخت الگوی کارکرد فضا در حسینیه‌های شهر تفت»، یافته‌های پژوهش براساس روش توصیفی پیمایشی نشانگر رابطه‌ای متقابل بین الگوهای رفتاری و الگوی کارکرد فضای حسینیه است. فضای آیینی چون حسینیه‌ها را برگرفته از رفتارهای آیینی جمعی دانسته و الگوی آن را فضا - رفتار معرفی نموده است (رجبی، نقصان محمدی و منتظرالحجه، ۱۳۹۸). در پژوهشی با عنوان «خانه به مثابه حسینیه، تدوین الگویی برای خانه‌های امام حسینی یزد» جهت تداوم آیین عاشورایی سعی در ارائه الگویی مناسب برای خانه‌های امام حسینی شهر یزد که به منزله حسینیه هستند دارد (آسایش، ۱۳۹۹).

در پژوهش «بررسی نقش اقلیم بر نوع معماری و ترتیبات حسینیه نواب بیرجند»، حسینیه‌ها را از جنبه اقلیمی مورد بررسی قرار داده است و نتایج بیانگر تأثیر اقلیم بر طرح معماری این بناها است (هاشمی زرج آباد و صادقی و زارعی، ۱۳۹۵). همچنین در کتابی با عنوان «معماری تکایای ایرانی» به دسته‌بندی و مطالعه معماری حسینیه‌ها و تکایا بر اساس اقلیم پرداخته و الگوی معماری حسینیه‌ها را از نظر هندسی منظم‌تر از سایر بناهای مذهبی معرفی نموده است (ذوقی حسینی، ۱۳۹۱). ولی در پژوهش «تأثیر آیین تعزیه بر معماری بومی تکایای مازندران - طایفه اسک آمل» نتایج برخلاف پژوهش قبل بیانگر تأثیر بیشتر عوامل فرهنگی نسبت به عوامل اقلیمی بر فرم، نمادها و فضای عملکردی تکایا است. فضا جهت پاسخگویی به مقاصد مشارکت و تعاملات اجتماعی از برون‌گرا به درون‌گرای حیات مرکزی تغییر یافته است (حسن پور و سلطان‌زاده، ۱۳۹۸). در مقاله‌ای دیگر با عنوان «پیوند آیین تعزیه با عناصر کالبدی در حسینیه شوکتیه بیرجند» یافته‌ها گواه نقش آیین تعزیه و مراسم مذهبی در شکل‌گیری فضای کالبدی حسینیه هستند، نقشه و عناصر کالبدی آن از جمله پلان اصلی، سکوی نمایش، تالار و طاق‌نماهای دو طبقه پیرامون صحن در راستای پاسخگویی به کارکرد و نیاز مجالس عزاداری طراحی گردیده است (شاطری و آرزومندان، ۱۳۹۴).

با توجه به اهمیت و جایگاهی که حسینیه‌های دوره قاجار در هویت بخشی به شهر کاشان داشته‌اند، در ارتباط با الگوی معماری آن‌ها منابع پژوهشی اندکی وجود دارد و مطالعات و پژوهش‌های انجام شده تنها به برداشت‌های میدانی اداره میراث فرهنگی کاشان

محدود شده است. لذا دستیابی به الگوی معماری این فضاهای آیینی عامل اصلی شکل‌گیری پژوهش حاضر است، همچنین از مطالعات اسناد، تهیه عکس، برداشت‌های میدانی و مصاحبه محلی برای پیشبرد پژوهش بهره گرفته شده است.

۴- چارچوب نظری پژوهش

در این بخش به شناخت مباحث و مفاهیم بنیانی مرتبط با پژوهش که در شکل‌گیری پژوهش و مطالعات انجام شده نقش اساسی را داشته‌اند پرداخته می‌شود. شناخت مفاهیم می‌تواند در بازخوانی هر چه بهتر و صحیح‌تر الگوی معماری حسینیه‌ها مؤثر واقع شود و در ادامه روند پژوهش به پیشرفت تحقیق و مطالعات کمک نماید.

۴-۱ معماری آیینی

آیین^۱ در لغت به معنای سیرت، رسم، عرف، عادت، روش، خلق، خصلت، خوی، منش، طبع، ادب و روش آمده است (دهخدا، ۱۳۲۵: ۲۳۱). آیین‌ها نوعی نمایش اجتماعی نمادین هستند که تحت شرایط خاصی در جامعه بروز می‌کنند و به افراد حکم می‌کنند که به آن نوع خاص عمل نمایند (خرم‌روی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۵). به گفته ترنر^۲ آیین‌ها عبارتند از فعالیت‌هایی کلیشه‌ای دربردارنده اشارات، کلمات و اشیایی ویژه که برای تأثیرگذاری بر موجودات و نیروهای مافوق طبیعی، با هدف تأمین مصالح و منافع آیین‌گذاران در مکان‌هایی مجزا انجام و طراحی می‌شوند (Turner, 1973: 1100). اماکن مذهبی نظیر مساجد، حسینیه‌ها و تکایا که از معماری آیینی ویژه‌ای برخوردارند جزئی از کالبد و بنای مناظر آیینی محسوب می‌شوند. به این معنی که معماری به عنوان تجلی‌گاه آیین تجسد می‌یابد و باعث بروز و تجلی مفاهیم و معانی آیینی بواسطه عناصر کالبدی خود می‌گردد. بارزترین نمونه این تجلی، منظر عاشورایی است که هر ساله با جلوه‌های آیینی خاص خویش بر معرفت روحانی آیین‌گذاران افزوده و مکان و زمانی فرامادی را شکل می‌دهد.

به سبب اهمیت و جایگاه ارزشمندی که آیین در بین اقشار مختلف جامعه دارد، زمان و مکان برگزاری آن از دیگر اوقات و مکان‌ها ممتاز می‌شود؛ به عبارتی نمی‌توان آیین‌ها را در هر مکانی برگزار نمود و هرچه آیین با اهمیت‌تر، زمان و مکان برگزاری آن برجسته‌تر در نظر گرفته می‌شود. همچنین آیین با مرزبندی بین امور و با قاب‌بندی لحظه‌ها و مناظر، جامعه را از نظر فضا و مکان علامت‌گذاری می‌کند. به عنوان مثال یک امام‌زاده حریمی دارد که با معماری ویژه خویش از دیگر مکان‌ها متمایز می‌شود و به این ترتیب جایگاهی در سلسله‌مراتب ارزشی جامعه پیدا می‌کند (گیویان، ۱۳۸۵: ۱۸۳). معماری آیینی متشکل از سازه‌هایی‌اند که به گونه‌ای سمبلیک، حضور آیین‌های مختلف را منعکس می‌کنند. استوپای هندی، زیگورات‌های بین‌النهرینی، مساجد اسلامی، ... نمونه آن هستند (ذال و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۳۵). بنابر آنچه ذکر شد هدف از برگزاری آیین‌ها رسیدن به زمانی ازلی و آغازین مرتبط با واقعه‌ای دیرینه است، که برای این وصول به مکانی درخور نیاز است که توان تبلور آیین را دارا است، این موضوع برای آئین‌های مختلف صادق بوده و تنها تمایز در معماری آئینی فرهنگ‌های مختلف در استفاده از عناصر کالبدی برخاسته از فرهنگ بومی و نوع آئین مردمان است. لذا در این موقعیت است که معماری آیینی ارزش و جایگاه واقعی خود را می‌یابد.

۴-۲ الگو در معماری آیینی ایران

دهخدا الگو را با واژه‌های مدل، سرمشق، مقتدی، اسوه، قوده، مثال و نمونه معنی می‌کند (دهخدا، ۱۳۴۲: ۷۷). آکسفورد واژه Pattern را به معنی روش، کپی‌برداری، سازمان‌دهی خطوط و اشکال و یک نمونه طراحی تعریف می‌کند (Oxford, 2010, 1111). الگوها در شکل‌دهی به فضاها از دوران‌های باستان تا امروز نقش مهمی را ایفا کرده‌اند، همچنین قابلیت تکرار در دوره‌های

مختلف را دارا هستند بی‌آنکه خللی در کارکرد و فضا آفرینی آن‌ها وارد شود. الگوهای معماری ابزاری برای تجلی زبان، فرهنگ، ارزش‌ها، آیین‌ها و باورهای جامعه در کالبد شهر و بناها هستند. بنابه نظر کریستوفر الکساندر^۳ هر الگو در معماری راه‌حلی برای یک مسئله طراحی محسوب می‌گردد که بشر در رویارویی با فضای کالبدی با آن مواجه می‌شود؛ که سبب بهبود کارکرد فضا گشته و امکان انطباق الگوهای رفتاری را با قابلیت فضا فراهم می‌نماید، همچنین درک صحیحی از فضای معماری در مخاطب ایجاد می‌نماید (الکساندر، ۱۳۹۶: ۲۱۳ و ۲۱۷).

به عبارتی الگوهای معماری حاصل تجربه بشری بوده‌اند و ابزاری برای تولید فرم و فضای معماری محسوب می‌شوند. راهکارها و فناوری‌های برگرفته از طبیعت که در طول تاریخ در تمدن‌های مختلف شکل گرفته‌اند نیز راهکارهایی بوده‌اند که توان تبدیل شدن به الگوهای معماری را داشته‌اند (نقابی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲۰). همچنین سنت‌ها دربرگیرنده راه‌حلی‌هایی‌اند که توسط افراد زیادی در طول زمان به تدریج شکل گرفته‌اند، بنابراین الگوهای طراحی با شیوه معیشت و زندگی مردم مرتبط‌اند (افتخاری، ۱۳۹۴: ۳۰) به عنوان مثال الگوهای معماری آیینی با الگوهای رفتاری و الگوهای اجتماعی ترکیب شده و الگویی جدید که در برگیرنده ویژگی هر سه است، بروز می‌نماید ضمن اینکه هر الگو ویژگی‌های خاص خود را نیز دارا است.

در ایران پس از کم رنگ شدن معابد زیگوراتی، معابد چارتاکی جایگزین آن‌ها شدند که این معابد نیز به نحوی در ارتباط با الگوی مقدس کوه‌ها و معابد غاری درون آن‌ها بوده‌اند (بابک و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۶). لذا می‌توان نخستین الگوی معماری آیینی ایرانیان را بنابر آنچه اشاره شد کوه معرفی نمود که در ابتدا براساس نیاز به امنیت و حفاظت از آن برای اعمال آیینی چون قربانی و طواف بهره گرفته شده است و به مرور زمان با نیازهای معنوی و روحی و روانی درسطوح بالاتر درآمیخته است و الگویی جدید متناسب با زمان خود را شکل داده است.

در نهایت می‌توان مهم‌ترین اصول حاکم بر معماری آیینی، چنان که در معماری چارتاکی که زیربنای معماری آیینی ایران را شکل می‌دهد قابل مشاهده است، « اصل تقارن (تعادل - عدالت محوری)، اصل سلسله مراتب (سیر از ظاهر به باطن)، اصل تقدم درونگرایی بر برونگرایی، اصل مرکزگرایی » (حسن‌پور و سلطان‌زاده، ۱۳۹۸، ۲۶۷-۲۶۵) معرفی نمود.

۳-۴ معماری آیینی در دوره قاجار

معماری عصر قاجار (۱۱۷۴ ه.ش - ۱۳۰۴ ه.ش) از یک طرف در تداوم معماری ادوار پیشین قرار داشته و از طرف دیگر با بداعت‌ها و نوآوری‌های بی‌بدیلی همراه بوده است (قنبری و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۴)، لذا می‌توان گفت معماری دوره قاجار تلفیقی بوده است از سنت، فرهنگ، مذهب با مشارکت عناصر غربی که به شیوه استادانه‌ای در کنار هم به کار برده شده‌اند.

زیربنای معماری دوران قاجار را معماری دوران صفوی تشکیل می‌دهد (حق‌پرست و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۵). به دلیل تلاش شاهان قاجار برای مشروعیت بخشیدن به سلطنت خود به واسطه حمایت از فعالیت‌های مذهبی، مراسم آیینی و سوگواری به عنوان یکی از پایگاه‌های قدرتمند اجتماعی در فرهنگ عامه شناخته شد (روحانی قوچانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۷)؛ در نتیجه سبب افزایش اهمیت فضاهای آیینی چون تکایا گردید و کیفیت معماری این گونه فضاها را ارتقاء بخشید. به عبارتی ادبیات و هنر در هر جامعه، تابع ذوق، سلیقه و احساسات مردم است که با توجه و استقبال حکومت‌ها و دولت‌ها قابل رشد و توسعه سریع است (شریفی شکوه، ۱۳۹۷: ۱۳۴). نخستین تکیه دولتی توسط حاج میرزا آغاسی وزیر محمدشاه در سال ۱۲۴۹ ه.ق (۱۲۱۶ ه.ش) در سمت غربی کاخ گلستان بنا نهاده شد، بنابر گفته الکساندر خوتسکو^۴ لهستانی «در این تکیه عناصر اصلی حسینیه مشاهده می‌شود. این عناصر عبارت است از: سکوی گرد یا مربع در وسط، داربستی که چادر را که برای محافظت از آفتاب و هوای بدکشیده می‌شود، نگه می‌دارد. همچنین ۶۴ طاق نما در دو طبقه و میز روضه‌خوان. این محل را با انواع شال‌ها، قالی‌ها، علم‌ها و بیرق‌ها آذین می‌کردند»، این تکیه الگویی شد برای سایر تکایایی که در پی آن در تهران و شهرستان‌ها بنا نهاده می‌شد (کوهستانی نژاد، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

بنابر آنچه گفته شد علی‌رغم نفوذ معماری غرب در دوره قاجار، معماران ایرانی هوشمندانه آن‌را با سنت و فرهنگ خویش آمیخته و توانسته‌اند سبک و الگویی در تداوم سنت گذشته ایجاد نمایند و به نحوی معماری گذشته را با دانش خویش در ارتباط با فضا ارتقاء بخشیده و گامی در جهت تحول و پیشرفت آن بردارند.

۴-۴ حسینی‌ها، بارزترین نمود معماری آیینی

الگوهای مذهبی برآمده از باورها، نیازها و گرایش‌های دینی قشرهای گوناگون وابسته به آن مذهب است که به صورت آیین‌ها، نمادها، جشن‌ها و عزاداری‌ها ظهور می‌یابد (کشاورز و چلونگر، ۱۳۹۷: ۱۶۹). که از این میان آیین سوگواری از کهن‌ترین و بنیادی‌ترین آیین‌های تاریخ ایران است؛ این آیین‌ها پس از اسلام، همگام با ایدئولوژی اسلامی و فلسفه سوگواری در تشیع، به واسطه عشق و ارادت قلبی شیعیان به امام حسین (ع) همواره از مهم‌ترین آیین‌های ملی ایران به شمار رفته است (مرتضائی نعمتیه، ۱۳۹۸: ۱۱۲). لذا با توجه به مطالب بیان شده و جایگاه ویژه و ارزشمندی که آیین‌های عاشورایی در نزد مردم دارند، اهمیت و ضرورت فضایی درخور و پاسخ‌گو به انتظارات عزاداران از فضا و برآمده از آرمان‌های ایشان در برگزاری آیین سوگواری سیدالشهدا محسوس است، همچنین باید قابلیت لازم را برای اتصال و پیوند عزاداران با آن واقعه جانگداز دارا باشد.

به عبارتی شدت تأثیر آیین‌ها بر کالبد شهر تا اندازه‌ای بوده است که منجر به خلق فضاهای عمومی آیینی در شهر گردیده است؛ چنان‌که مهم‌ترین فضاهای اجرای آیین‌های عاشورایی در ایران حسینی‌ها و تکایا هستند (علی‌الحسابی و پای‌کن، ۱۳۹۲: ۳۳). حسینی‌ها و تکایای ایرانی، مظهر پیوند زمان، مکان و مردم هستند (امین‌زاده، ۱۳۷۹: ۵۵) که در امتداد ساختارهای مساجد، زاویه‌ها و تکایا و در نتیجه آمیختگی و بازساخت بخش‌هایی از اهداف عملکردی آن‌ها به وجود آمده‌اند به گونه‌ای که رسالت مهم حسینی‌ها و تکایا احیای حادثه و واقعه کربلا است و به دلیل هویت متمایز و منحصربرفرد خود (قوچانی و تاجی، ۱۳۹۸: ۳) به عنوان شاخص شهرهای ایرانی اسلامی محسوب می‌شوند. مساجد به عنوان مقدس‌ترین ابنیه آیینی و مهم‌ترین بناهای مذهبی ایران نسبت به حسینی‌ها به لحاظ آیین عبادی در اولویت قرار دارند، لیکن از آن‌جا که تجلی‌گاه ذات الهی و انعکاس وحدانیت باری‌تعالی هستند به لحاظ عملکرد آیینی دارای محدودیت هستند. منتهی حسینی‌ها نمود آیین عزاداری عاشورایی هستند که در قالب کالبد ظهور یافته، بین رفتار آیینی و کالبد معماری همچنین رفتارهای فردی و گروهی وحدت برقرار می‌نمایند، از این رو به لحاظ عملکرد آیینی دارای آزادی عمل بیشتری بوده، لذا بارزترین معماری آیینی را به نمایش می‌گذارند.

در فرهنگ فارسی معین حسینی، تکیه‌ای که مراسم عزاداری حضرت سیدالشهدا حسین بن علی (ع) در آنجا برگزار می‌شود تعریف شده است (معین، ۱۳۸۷: ۴۶۴). در فرهنگ امید نیز معنی تکیه و حسینی یکی به شمار رفته‌اند (مولائی و پیربابائی، ۱۳۹۶: ۲۴۵). بنابراین قرابت و نزدیکی عملکردی تکیه و حسینی تمایز آن‌ها را از یکدیگر دشوار و گاهی ناممکن می‌سازد. حتی نام حسینی‌ها نیز به یک مراسم آیینی اشاره دارد که برگرفته از یک حادثه تلخ تاریخی است، بی‌شک معماری و ماهیت کالبدی این گونه فضاها نیز در انطباق با آیین عزاداری سازمان یافته و فضایی یکپارچه و متحد با آیین که جلوه‌گاه آیین سوگواری سالار شهیدان است را متجلی می‌سازد و روح عزاداران را در آیین سوگواری امام‌شان به یگانگی می‌رساند.

۵-۴ شناخت حسینی‌های دوره قاجار کاشان (ماداب، پهلوان، حاج‌نایب، دیزچه و درب‌باغ)

کاشان از کهن‌ترین شهرهای ایران محسوب می‌شود که مذهب، آیین و به تبع آن معماری آیینی، بافت و ساختار آن‌را می‌سازد و ریشه‌های عمیق آیین را در معماری این شهر باستانی از گذشته در چهارطاقی‌های ساسانی تا دوره قاجار در حسینی‌ها و مساجد به وضوح می‌توان مشاهده نمود.

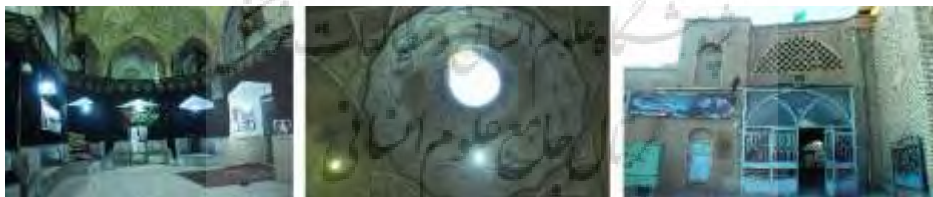
با روی کار آمدن قاجارها و انتقال پایتخت به تهران به دلیل ضرورت ایجاد ارتباط بین تهران و اصفهان و جنوب ایران، کاشان مورد توجه واقع شد و همین‌طور شاهان قاجار به دلیل نیاز میرم به حمایت شرعی علماء به کاشان و علماء آن بهاء ویژه‌ای دادند (شکاری، ۱۳۸۵: ۱۵۵). گواه مطالب مذکور، تعدد حسینیه‌ها به عنوان بناهایی مذهبی آیینی در این شهر بوده است که توجه ویژه در ساخت و معماری این بناها مبذول شده است؛ به طور کلی در این شهر پنج حسینیه در دوره قاجار بنا گردیده است که در ادامه به مطالعه و بررسی معماری این پنج حسینیه دوره قاجار کاشان پرداخته خواهد شد تصویر ۱.

تصویر ۱. نقشه هوایی موقعیت استقرار حسینیه‌های دوره قاجار کاشان (مأخذ: نگارندگان)

۱-۵-۴ حسینیه ماداب

مجموعه ماداب در منطقه فین بزرگ کاشان در محله ماداب که وجه تسمیه نام اثر نیز است، بر بنای قدیمی حسینیه و حمام تاریخی این منطقه در دوره قاجار بنا شده است. این بنا با مساحتی در حدود ۱۴۰۰ مترمربع یکی از ارزش‌ترین ابنیه تاریخی کاشان به شمار می‌رود که مشتمل بر سه طبقه (زیرزمین، همکف و طبقه اول) است. بخش اصلی این بنا را حسینیه ماداب تشکیل می‌دهد و بخش‌های الحاقی که در ادوار بعدی به بنا اضافه شده‌اند شامل مسجد، حمام هستند (دفتر فنی اداره میراث فرهنگی کاشان، ۱۳۸۴). یکی از ویژگی‌های بارز این مجموعه وجود یک آب انبار قدیمی در ضلع غربی حسینیه است که به همراه مسجد، حسینیه و حمام تشکیل یک مجموعه فرهنگی مذهبی را می‌دهند تصویر ۲.

تصویر ۲. به ترتیب از راست به چپ: حجم بیرونی حسینیه از جهت شرقی؛ کاربندی و نورگیرگنبد؛ غرفه‌های بازوی شمالی حسینیه (مأخذ: نگارندگان)

۲-۵-۴ حسینیه پهلوان

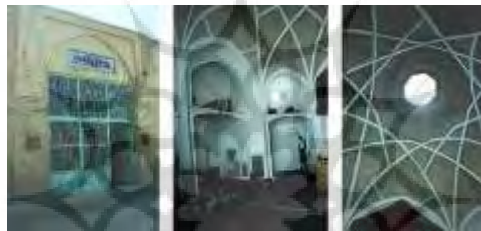
این حسینیه در بخش مرکزی بافت فین بزرگ کاشان، محله حاج علی آقا توسط خیری بنام محمد پهلوان، حدود ۱۴۰ سال پیش در دوره قاجار در جنب راسته گذر مسقف تاریخی که به لحاظ قدمت هم‌دوره و شاید تاریخی‌تر از حسینیه است، برای مراسم عزاداری بنا شده است (دفتر فنی اداره میراث فرهنگی کاشان، ۱۳۸۴). بنا دارای پلانی هشت وجهی بوده که در هر ضلع آن غرفه‌ای با عمق متوسط ۱ تا ۲ متر در دو طبقه تعبیه شده است و کف غرفه‌ها نسبت به سطح کف حسینیه ۴۰ سانتی‌متر بالاتر است. طبقه فوقانی با راه پله مجزا که از داخل گذر به آن دسترسی دارد جهت استفاده بانوان در نظر گرفته شده است تصویر ۳.

تصویر ۳. به ترتیب از راست به چپ: نمای شمالی حسینیه؛ کاربندی و کلاه‌فرنگی گنبد؛ غرفه‌های هم‌کف و فوقانی؛ گنبد و گذر رو به روی حسینیه (مأخذ: نگارندگان)

۳-۵-۴ حسینیه حاج نایب

این حسینیه نیز در بخش مرکزی فین بزرگ کاشان، محله حاج نایب با همین نام بنا شده است. که با توجه به سبک و شیوه معماری، قدمت بنا به دوره قاجار برمی‌گردد که بر روی شالوده‌های صفوی و با معماری قاجاری احداث شده است (دفتر فنی اداره میراث فرهنگی کاشان، ۱۳۸۷). پلان آن مانند سایر حسینیه‌های موجود در منطقه فین به صورت هشتی بوده که در هر ضلع آن غرفه‌ای بنا شده است و رو به روی حسینیه تکیه‌ای قرار داشته است تصویر ۴.

تصویر ۴. ردیف بالا از راست به چپ: کاربندی و کلاه‌فرنگی گنبد؛ غرفه‌های هم‌کف و فوقانی؛ نمای شمالی و ورودی اصلی؛ (مأخذ: نگارندگان)

۴-۵-۴ حسینیه دیزچه

این حسینیه در محله دیزچه، کوچه سیدالشهدا در مجاورت فین بزرگ است بنا شده است (دفتر فنی اداره میراث فرهنگی کاشان، ۱۳۸۵). به گفته اهالی و بزرگان محل بنا توسط حاج محمدرضا در حدود ۲۰۰ سال قبل ساخته شده است، که با توجه به سبک معماری و نحوه تزئینات آجری و قدمت به دوره قاجار متعلق است. این حسینیه نیز مانند حسینیه‌های فین بزرگ دارای پلان هشت وجهی با مساحت ۲۴۸ مترمربع بنا شده است که در هر ضلع آن در دو طبقه غرفه‌ای با عمق متوسط ۲۱۵ سانتیمتر قرار دارد که کف غرفه‌ها نسبت به کف حسینیه ۴۰ سانتی‌متر بالاتر قرار می‌گیرند. دسترسی به غرفه‌های طبقه بالا که ویژه بانوان است بواسطه راه پله‌ای در ضلع شرقی صورت می‌گیرد تصویر ۵.

تصویر ۵. به ترتیب از راست به چپ: کاربندی و کلاه‌فرنگی گنبد؛ غرفه‌های هم‌کف و فوقانی؛ ورودی و دالان درونی؛ نمای شمالی و ورودی اصلی (مأخذ: نگارندگان)

۵-۵-۴ حسینیه درب باغ

این اثر در خیابان فاضل نراقی کاشان، مرکز محله درب باغ واقع گردیده است؛ این بنا مربوط به دو دوره صفوی و قاجار می‌گردد. محله درب باغ کاشان یکی از قدیمی‌ترین محلات شهر کاشان است که قدمت آن به دوره صفویه مربوط می‌شود، اگرچه پیشینه تاریخی این محله به قبل از قرن پنجم هجری باز می‌گردد (دفتر فنی اداره میراث فرهنگی کاشان، ۱۳۸۴). ساختمان حسینیه درب باغ شامل فضای سرپوشیده، حسینیه و حیاط آن در ضلع جنوب شرقی آن قرار داشته است که در حال حاضر فقط فضای سرپوشیده باقی مانده است. چند دهه قبل حیاط حسینیه از آن جدا و تبدیل به مدرسه شده است. در وجه شمالی نیز یک تکیه قدیمی که با فتابحه‌ای از حسینیه جدا گشته قرار دارد تصویر ۶ (دفتر فنی اداره میراث فرهنگی کاشان، ۱۳۸۴).

تصویر ۶ به ترتیب از راست به چپ: تکیه مقابل حسینیه؛ کاربردی و نورگیر گنبد؛ غرفه‌های همکف و فوقانی؛ نمای شمالی و ورودی اصلی (مأخذ: نگارندگان)

۶-۴ تحلیل و بازخوانی الگوی معماری براساس نظام کالبدی^۵ موجود در حسینیه‌های دوره قاجار کاشان

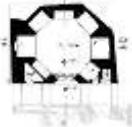

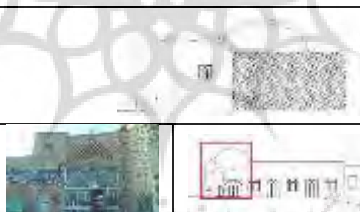

در این بخش الگوی معماری موجود در حسینیه‌های مورد نظر در سه سطح کلان، میانی و خرد به وسیله برداشت‌های میدانی، بررسی پلان و عکس‌برداری مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد. اطلاعات جمع‌آوری شده در قالب جداولی ارائه می‌گردد، از آن‌ها برای اثبات فرضیه پژوهش که بیانگر واحد بودن الگوی معماری موجود در حسینیه‌های دوره قاجار کاشان است بهره گرفته خواهد شد. مقیاس کلیه نقشه‌ها یک صدم است.

۶-۴-۱ تحلیل و بازخوانی الگوی معماری حسینیه‌ها براساس نظام کالبدی در سطح کلان

در سطح کلان، الگوی معماری از جنبه فرم و هندسه کلی فضا و همچنین ارتباط آن با محیط پیرامون و محورهای اصلی و فرعی موجود در الگو مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در این سطح پلان و هندسه به کار رفته در آن و چگونگی دسترسی‌ها به عنوان مهم‌ترین ابزار ارتباط با محیط و همچنین اثرگذاری بر محیط از جنبه نماسازی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر حسینیه‌ها به واسطه فرم و هندسه خالص و اصیل موجود در معماری خویش و همچنین سادگی و بی‌پیرایگی نما پیوند ناگسستنی با محیط پیرامون خود برقرار ساخته به گونه‌ای که گویی از دل زمینه خویش برخاسته‌اند (جدول ۱).

جدول ۱. ویژگی الگوی معماری حسینیه‌ها در سطح کلان (مأخذ: نگارندگان با استناد به اسناد میراث فرهنگی کاشان و برداشت‌های میدانی)

نام حسینیه	ماداب	پهلوان
دوره	قاجار	قاجار
سبک ^۶	اصفهانی	اصفهانی
موقعیت در	محل استقرار	مرکز محله ماداب فین بزرگ
سایت	جهت گیری بنا	شمال شرقی - جنوب غربی

		محوربندی بنا	
		الگوی دسترسی و ارتباطات	
		الگوی توده و فضا در داخل بنا (غلبه فضای داخل بر توده)	
۲۶۰/۲۶ مترمربع	۴۴۱/۵ مترمربع	مساحت	
۲	۳	طبقات	
هشت ضلعی	هشت ضلعی نامنظم	هندسه فضای مرکزی	هندسه و فرم
		فرم پلان	
در داخل هشت ضلعی از بیرون مربعی مرکزگرا	در داخل چلیپا و از بیرون مستطیل مرکزگرا	هندسه پلان الگوی پلان	
		نمای شمالی	نما
نمای شمالی		نمای شرقی	
ندارد		نمای غربی	
مذهبی	فرهنگی مذهبی	کاربری	
تکیه (اکنون مسجد شده است)	مسجد، حمام و آب انبار	الحاقت	
بر اساس مشاهدات میدانی ورودی فرعی روی پخ حذف و به صفه کناری انتقال یافته است.	بخش‌های الحاقی در ادوار بعدی به آن اضافه گشته است (دفتر فنی اداره میراث فرهنگی کاشان، ۱۳۸۴).	ملاحظات	
راهنمای تصاویر بخش فرم پلان: غرفه‌ها ■ دالان ورودی ■ گنبدخانه ■ گذر فرعی ■ مسجد ■ توده ■ شمال ▲			

دیزچه	حاج نایب	نام حسینیه
قاجار	صفویه و قاجار	دوره
اصفهانی	اصفهانی	سبک
مرکز محله سیدالشهدا، دیزچه	مرکز محله حاج نایب فین بزرگ	محل استقرار

شمال شرقی - جنوب غربی	شمال شرقی - جنوب غربی	جهت گیری بنا	موقعیت در سایت
		محوربندی بنا	
		الگوی دسترسی و ارتباطات	
		الگوی توده و فضای داخل (غلبه فضای داخل بر توده)	مساحت
۲۴۸ مترمربع	۲۰۰ مترمربع		
۲	۲		طبقات
هشت ضلعی	هشت ضلعی	هندسه فضای مرکزی	هندسه و فرم
		فرم پلان	
در داخل هشت وجهی و از بیرون مربعی	در داخل هشت ضلعی و از بیرون مربعی	هندسه پلان	
مرکزگرا	مرکزگرا	الگوی پلان	نما
		نمای شمالی	
مذهبی فرهنگی	مذهبی فرهنگی		کاربری
مسجد و حمام	تکیه		الحاقات
در حال حاضر تنها یک ورودی اصلی (میانی) برجا مانده است و دو ورودی فرعی دیگر حذف گردیده است.	بنا بر روی شالوده‌های صفوی و با معماری قاجاری احداث شده است (دفتر فنی اداره میراث فرهنگی کاشان، ۱۳۸۴).		ملاحظات
راهنمای تصاویر بخش فرم پلان: غرفه‌ها ■ دالان ورودی ■ گنبدخانه ■ گذر فرعی ■ تکیه ■ توده ■ شمال ▲			
درب باغ			نام حسینیه
صفویه و قاجار			دوره
اصفهانی			سبک

محل استقرار	مرکز محله درب باغ کاشان	
جهت گیری بنا	شمال شرقی - جنوب غربی	
موقعیت در سایت	محوربندی بنا	
	الگوی دسترسی و ارتباطات	
	الگوی توده و فضا در داخل بنا (غلبه فضای داخل بر توده)	
مساحت	۳۵۴ مترمربع	
طبقات	۲	
مهندس و فرم	هندسه فضای مرکزی	هشت ضلعی نامنظم
	فرم پلان	
	هندسه پلان	در داخل چلیپا و از بیرون چهارضلعی
	الگوی پلان	مرکزگرا
نما	نمای شمالی	
کاربری	مذهبی فرهنگی	
الحاقت	تکیه و آب انبار	
ملاحظات	این حسینیه از زمان صفوی وجود داشته است ولی بنای فعلی متعلق به قاجار است و بعد از خرابیهای زلزله ۱۱۹۲ زنده کاملاً بازسازی شده است (دفتر فنی اداره میراث فرهنگی کاشان، ۱۳۸۴). همچنین این حسینیه تنها حسینیه دوره قاجار است که روی سکوی نیممتری بنا شده است.	
راهنمای تصاویر بخش فرم پلان: غرفه‌ها ■ دالان ورودی ■ گنبدخانه ■ گذر فرعی ■ تکیه ■ توده ■ شمال ▲		

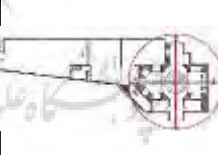

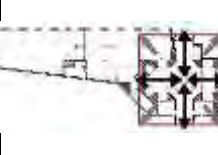

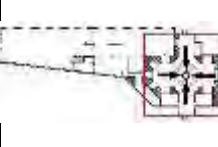

۲-۶-۴ تحلیل و بازخوانی الگوی معماری حسینیه‌ها براساس نظام کالبدی در سطح میانی

در مقیاس میانی کالبد، ماهیت بنا و انسان به همراه هم در نظر گرفته می‌شوند، ایده و طرح معمار منجر به کالبد و ماهیت فضا می‌شود و انسان همان مخاطب است که در سفر آفرینش فضا با معمار همراه می‌شود؛ به این ترتیب جزئیات طراحی معماری در مقیاس خرد با شیوه معماری و ارتباطات حجمی کاربری‌های معرفی شده در مقیاس کلان، در سطح میانی به وحدت رسیده و فضایی برای تعامل انسان و معماری خلق می‌کنند (مومنی و مسعودی، ۱۳۹۴: ۷۹).

بنابراین در سطح میانی در ارتباط با بازخوانی الگوی کالبدی فضایی حسینیه‌ها به عنوان فضاهایی با کاربری آیینی مذهبی باید به آیین عزاداری به عنوان مهم‌ترین و مؤثرترین عامل در شکل‌گیری این گونه فضاها توجه ویژه مبذول نمود، چرا که از قابلیت

ارتباطی و هدایت عزاداران برخوردار هستند و به واسطه بروز آیین تداعی‌کننده واقعه‌ای تاریخی و نیز مکانی متعالی یعنی صحنه کربلا هستند، که عزاداران را به سوی معنا و مفهومی فرازمانی هدایت می‌نمایند. به عبارتی در سطح میانی، آیین به عنوان معنا و محتوای معماری حسینیه‌ها در بازخوانی الگوی آن‌ها ایجاب می‌نماید که در نظر گرفته شود؛ برای این منظور دو مؤلفه فرم و محتوا در کنار هم مورد بررسی قرار می‌گیرند. فرم از طریق عناصر معماری به کاررفته در حسینیه‌ها و نیز مهم‌ترین اصول معماری آیینی (اصل تقارن، اصل سلسله‌مراتب، اصل تقدم درونگرایی بر برونگرایی، اصل مرکزگرایی) که این عناصر را در کنار هم قرار داده و وحدت بخشیده‌اند و در قالب یک پیکر واحد تجلی داده‌اند مورد بازخوانی قرار می‌گیرد. همچنین معنا و محتوا نیز به واسطه حس فضایی و ویژگی ادراکی که این فضاها با توجه به عملکرد خود باید دارا باشند مورد ارزیابی و مطالعه قرار می‌گیرد؛ به عبارتی از آن‌جا که معنا و محتوا مفاهیمی بصری نیستند و تنها به‌طور غیرمستقیم و از طریق عناصر معماری می‌توان آن‌ها را قابل درک و فهم نمود، لذا تنها به واسطه حس و معنایی که از طریق کالبد در فضا ایجاد می‌کنند ادراک و احساس می‌شوند (جدول ۲).

جدول ۲. ویژگی الگوی معماری حسینیه‌ها در سطح میانی (مأخذ: نگارندگان با استناد به اسناد میراث فرهنگی کاشان و برداشت‌های میدانی)

نام حسینیه		ماداب	پهلوان	حاج نایب	دیزچه	درب باغ
عناصر معماری مؤثر در تجلی آیین ^۷		چهارتاقی، طاق و گنبد، نورگیر و شباک، کاربندی، چند ضلعی منتظم	چهارتاقی، طاق و گنبد، نورگیر، کاربندی، اشکال هندسی هشت ضلعی و مربع	چهارتاقی، طاق و گنبد، نورگیر، کاربندی و اشکال هندسی هشت ضلعی و مربع	چهارتاقی، طاق و گنبد، نورگیر، کاربندی و گچ کاری، اشکال هندسی هشت ضلعی و مربع	چهارتاقی، طاق و گنبد، نورگیر، کاربندی و آجرکاری، کاشی فیروزه‌ای، چند ضلعی منتظم
فرم	اصل تقارن					
	پلان					
اصول معماری آیینی	اصل سلسله مراتب	صحن بیرونی، سردر، درگاه، دالان و گنبدخانه	صحن بیرونی، سردر، درگاه، دالان و گنبدخانه	صحن بیرونی، سردر، درگاه، دالان و گنبدخانه	صحن بیرونی، سردر، درگاه، دالان و گنبدخانه	صحن بیرونی، سردر، درگاه، دالان و گنبدخانه
	اصل برتری درونگرایی بر برونگرایی					
	اصل مرکزگرایی					

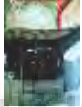
سبکی و سیالیت فضائی	سبکی و سیالیت فضائی	سبکی و سیالیت فضائی	سبکی و سیالیت فضائی	سبکی و سیالیت فضائی	حس فضایی	معنا و محتوای ادراکی
					شفافیت و تداوم بصری ادراکی داخلی حسینه	
طبقه دوم ویژه بانوان، دالان	طبقه دوم ویژه بانوان، دالان	دالان و ورودی مجزا	طبقه دوم ویژه بانوان و ورودی مجزا، دالان	طبقه بالا ویژه بانوان، دالان	محرمیت ^۸	

۳-۶-۴ تحلیل و بازخوانی الگوی معماری حسینه‌ها براساس نظام کالبدی در سطح خرد

در این سطح ابتدا فضاهای تشکیل‌دهنده حسینه‌ها را مشخص نموده و ریز فضاهای هر یک از بعد مقیاس، اندازه و نیز تعداد فضاها مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد، همچنین تزئینات، نوع سازه و عمده مصالح به کار رفته در هر یک بازخوانی می‌شود. به عبارتی جزئیات فضاهای شکل‌دهنده بنای حسینه‌ها به تفکیک مورد کنکاش قرار می‌گیرد و در قالب جدولی ارائه می‌گردد. در این سطح الگوهای حائز اهمیت در جزئیات بنا و تزئینات هر کدام از نمونه‌ها، مورد توجه قرار می‌گیرند (جدول ۳).

جدول ۳. ویژگی الگوی معماری حسینه‌ها در سطح خرد (مأخذ: نگارندگان با استناد به اسناد میراث فرهنگی کاشان و برداشت‌های میدانی)

حاج نایب		پهلوان		ماداب		نام حسینه	
در، درگاه، سردر و دالان		در، درگاه، سردر و دالان		در، درگاه، سردر و دالان		اجزاء ورودی	
۱		۲		۲		تعداد ورودی	
تورفتگی با قوس نیم هلال رومی		شباک، تورفتگی با قوس جناغی و نیم‌هلال		شباک با قوس نیم هلال رومی		تزئینات	
	سردر		درگاه و سردر		سردر	مکان قرارگیری تزئینات	
شمالی		شمالی		غربی		جهت گیری	
۳/۵×۳/۷		۲/۶×۳/۴۵		۴×۳/۶		ابعاد(متر)	
۱۲/۹۵ مترمربع		۹ مترمربع		۱۴/۴ مترمربع		مساحت	
۱		۱/۴		۱/۱		نسبت طول به عرض	
۰/۰۵		۰/۰۳		۰/۰۳		نسبت ورودی اصلی به مساحت کل	
۲/۱۵×۳/۵		۲/۶×۳/۴۵		۶×۳/۶		ابعاد(متر)	
						تناسبات	

۷/۵ مترمربع	۸/۹۷ مترمربع	۲۱/۶ مترمربع	مساحت	دالان ورودی اصلی		
۱/۷	۱/۳	۱/۶	نسبت طول به عرض			
۰/۰۳	۰/۰۳	۰/۰۴	نسبت دالان به مساحت کل			
-	جنوبی	شرقی		جهت‌گیری	ورودی فرعی	تناسبات
-	۱/۶×۲/۷	۴×۳/۶	ابعاد(متر)			
-	۴/۳۲ مترمربع	۱۴/۴ مترمربع	مساحت			
-	۱/۷	۱/۱	نسبت طول به عرض			
-	۰/۰۱	۰/۰۳	نسبت ورودی فرعی به مساحت کل			
آجر، خشت، کاه گل و گچ	آجر، خشت، کاه گل و گچ	آجر، خشت، کاه گل و گچ	مصالح	سازه	ارتفاع از کف تا سقف	فضای گنبدخا نه
پوشش طاق و تویزه	پوشش طاق آهنگ	پوشش طاق آهنگ	سازه	ارتفاع از کف تا سقف	اجزاء گنبدخانه	
۳۷۰ سانتیمتر	۲۷۰ سانتیمتر	۳۰۰ سانتیمتر	ارتفاع از کف تا سقف	اجزاء گنبدخانه	تزئینات	
گنبد، کلاه فرنگی و صحن سرپوشیده و غرفه‌ها	گنبد، کلاه فرنگی و صحن سرپوشیده و غرفه‌ها	گنبد، هورنو و صحن سرپوشیده	تزئینات	مکان قرارگیری تزئینات	اطراف گنبدخانه	
طاقچه‌ها با قوس نیم-هلال و طاقماها با قوس جناغی	طاقماها با قوس جناغی	طاقچه‌ها با قوس نیم‌هلال، طاقماها و تورفتگی‌ها با قوس جناغی	مکان قرارگیری تزئینات	اطراف گنبدخانه	اطراف گنبدخا نه	
 اطراف گنبدخا نه	 اطراف گنبدخا نه	 اطراف گنبدخا نه	مکان قرارگیری تزئینات	اطراف گنبدخانه	اطراف گنبدخا نه	
آجر، خشت، کاه گل و گچ	آجر، خشت، آجرلعبدار، فیروزه‌ای، کاه گل و گچ	آجر، خشت، آجرلعبدار، فیروزه‌ای، کاه گل و گچ	مصالح	سازه	ارتفاع از کف تا سقف	
طاق کلنبو روی کاربندی	طاق کلنبو روی کاربندی	گنبد یک‌پوش روی کاربندی	سازه	ارتفاع از کف تا سقف	تناسبات	
۱۱۵۰ سانتی‌متر	۹۷۰ سانتی‌متر	۱۰۵۰ سانتی‌متر	ارتفاع از کف تا سقف	تناسبات	ات	
هشت ضلعی نامنظم با قطر ۸/۳۵×۸/۸۵	هشت ضلعی منظم با قطر ۶×۶	۶/۷۸×۹/۷۸	ابعاد(متر)	تناسبات	نسبت ارتفاع به طول	
۷۴/۲۳ مترمربع	۳۱/۲۸ مترمربع	۶۱/۲۷ مترمربع	مساحت	تناسبات	نسبت ارتفاع به طول	
۱/۳۰	۱/۶۲	۱/۰۸	نسبت ارتفاع به طول	تناسبات	نسبت ارتفاع به طول	

نسبت گنبدخانه به مساحت کل	۰/۱۳	۰/۳۸						
نسبت طلایی ^۹ مرکز گنبدخانه								
نسبت طلایی در مقطع								
نسبت طلایی در پیرامون (غرفه- ها)								
نوع	گنبد یک پوسته	طاق کلبیو	طاق کلبیو					
بررسی شیوه چپیره سازی	کاربندی رسمی با گوشه سازی ۱۶ از نوع اتصال ۵ به ۵	کاربندی رسمی با گوشه سازی ۱۲ از نوع اتصال ۷ به ۷	کاربندی رسمی با گوشه سازی ۱۲ از نوع اتصال ۵ به ۵					
پوشش	ایزوگام سابقاً کاه گل	ایزوگام سابقاً کاه گل	کاه گل					
تزئینات	کاربندی، آجر کاری ری و وهور نو	کاربندی، آجر کاری ری و کلاه فرنگی	کاربندی، آجر کاری ری و کلاه فرنگی					
تعداد غرفه ها	همکف: ۷، فوقانی: ۸	همکف: ۷، فوقانی: ۸	همکف: ۷، فوقانی: ۸					
مصالح	آجر، خشت، کاه گل و گچ	آجر، خشت، کاه گل و گچ	آجر، خشت، کاه گل و گچ					
سازه	طاق قمی پوش با تبعیت از چفد کلیل (همکف) و طاق و تویزه (فوقانی)	پوشش طاق آهنگ (همکف) و طاق و تویزه (فوقانی)	طاق قمی پوش با تبعیت از چفد کلیل (همکف) و طاق و تویزه (فوقانی)					
ارتفاع	از کف تا سقف	۲۷۰ سانتی متر	۲۷۰ سانتی متر					
	از کف غرفه تا کف حسینیه	۵۰ سانتی متر	۴۰ سانتی متر	۵۰ سانتی متر				
گنبد								
غرفه ها								

۳/۵×۲/۵	روی محور اصلی	۲/۵×۳/۴۵ ۱/۵×۲	روی محور اصلی	۱/۵×۳/۱۰ ۱/۸×۲/۵	روی محور اصلی	ابعاد (متر)			
۲/۵×۲	روی محور فرعی	۲×۲، ۲×۲/۵ ۱/۱×۲/۶۵	روی محور فرعی	۱/۵×۲، ۲×۳	روی محور فرعی				
۵ ، ۸/۷۵		۳ ، ۴ ، ۵ ، ۳ ، ۸/۶۲		۳ ، ۶ ، ۴/۵ ، ۴/۶۵		مساحت (مترمربع)	تناسبات		
۱/۴		۱/۳۵ ، ۱/۳۸		۱/۳۹ ، ۲/۰۷		نسبت طول به عرض			
۱/۲۵		۲/۴ ، ۱ ، ۱/۲۵		۱/۴ ، ۱/۵		نسبت ارتفاع به طول			
۱		۱/۳۵ ، ۰/۷۸		۱/۰۸ ، ۰/۸		نسبت غرفه‌ها به مساحت کل			
۱/۴۱		۱ ، ۱/۳۵ ، ۱/۰۸		۱/۳۵ ، ۰/۹					
۰/۶۲		۰/۸۸		۰/۸۷					
	مستقیم و دور تا دور گنبدخانه		مستقیم و دور تا دور گنبدخانه		بازو یا طاق کلمبو روی کاربندی	نحوه اتصال به گنبدخانه			
وجود تکیه‌ای مخروبه مقابل ورودی حسینیه که با گذری از آن تفکیک شده است.		از مقابل ورودی جنوبی گذر طاقدار عبور می‌کند. سابقاً دو ورودی اصلی داشته، که یکی ویژه بانوان بوده است.		وجود آبنبار در ضلع غربی و دارای سرداب		ویژگی خاص و مهم حسینیه			
حسینیه به صورت مستقل است ولی در گذشته با تکیه روبه‌رو تشکیل یک مجموعه می‌داده‌اند.		حسینیه به صورت مستقل است ولی در گذشته با تکیه روبه‌رو تشکیل یک مجموعه می‌داده‌اند.		۰/۳۳		نسبت مساحت حسینیه به کل مجموعه			

نام حسینیه		دیزچه		درب باغ	
اجزاء ورودی		در، درگاه و دالان		در، درگاه، دالان و سکو	
تعداد ورودی		۳، در حال حاضر ۱		۵	
تزئینات		طاقچه با قوس نیم‌هلال رومی		تورفتگی با قوس جناغی، کاربندی، آجرکاری (رگ‌چین) و طاقچه با قوس نیم‌هلال و ازاره کاشی فیروزه‌ای	
مکان قرارگیری تزئینات		دالان		درگاه	
				دالان	
ورودی اصلی		جهت‌گیری		شمالی	
		ابعاد(متر)		۳/۵×۳/۷	
		مساحت		۱۳ مترمربع	
		نسبت طول به عرض		۱	
دالان		نسبت ورودی اصلی به مساحت کل		۰/۰۵	
		ابعاد(متر)		۵/۲×۳/۵	
		مساحت		۱۸/۲ مترمربع	
		نسبت طول به عرض		۱/۴۸	
ورودی فرعی		نسبت دالان به مساحت کل		۰/۰۷	
		ابعاد(متر)		۲/۲×۵/۲۵، ۱/۸×۵/۲۵، ۱/۳۵×۵/۲۵	
		مساحت		۷ مترمربع، ۹/۴۵ مترمربع، ۱۱/۵ مترمربع	
		نسبت طول به عرض		۲/۳۹، ۲/۹۲، ۳/۹	
جهت‌گیری		سابقاً شمالی و شرقی، اکنون مسدود شده‌اند.		شمالی و شرقی	
نسبت ورودی فرعی به مساحت کل		-		۰/۰۳، ۰/۰۲، ۰/۰۱	
مصلح		آجر، خشت، کاه گل و گچ		آجر، خشت، کاه گل و گچ	
سازه		پوشش طاق آهنگ و طاق و توپزه		ورودی اصلی: طاق و توپزه، ورودی فرعی: طاق آهنگ	
ارتفاع از کف تا سقف		۳۷۴ سانتی‌متر		۵۲۵ سانتی‌متر	

فضاهای شکل دهنده حسینیه

ورودی فضای

گنبد، هورنو و صحن سرپوشیده		گنبد، هورنو و صحن سرپوشیده		اجزاء گنبدخانه		فضای گنبدخانه	تناسبات
ازاره کاشی فیروزه‌ای و طاقچه با قوس نیم‌هلال و طاق نما با قوس جناغی		طاق نما با قوس جناغی و پنجره با قوس نیم‌هلال رومی		تزئینات			
	اطراف گنبدخانه		اطراف گنبدخانه	مکان قرارگیری تزئینات			
خشت، آجر، کاه گل و گچ		خشت، کاه گل و گچ		مصالح			
	گنبد روی کاربردی		طاق کلنبو روی کاربردی	سازه			
۱۲۸۰ سانتی‌متر		۱۰۶۰ سانتی‌متر		ارتفاع از کف تا سقف			
۶/۲×۵/۷		هشت ضلعی نامنظم با قطر ۸/۳×۸/۵		ابعاد(متر)			
۳۵/۳۴ مترمربع		۶۲ مترمربع		مساحت			
۲		۱/۲۵		نسبت ارتفاع به طول			
۰/۰۹		۰/۲۵		نسبت گنبدخانه به مساحت کل			
				نسبت طلایی مرکز گنبدخانه			
				نسبت طلایی در مقطع			
				نسبت طلایی در پیرامون گنبدخانه (غرفه‌ها)			
گنبد یک‌پوسته		طاق کلنبو		نوع		گنبد	
	کاربندی رسمی ساده با گوشه‌سازی ۱۶ از نوع اتصال ۵ به ۵		کاربندی رسمی خاص	بررسی شیوه چپیره-سازی			
				پوشش			
کاه گل		کاه گل		تزیینات			
	آجرکاری (جناغی) و کاربردی و هورنو		کاربندی و آجرکاری (جناغی)				
همکف: ۴، فوقانی: ۳		همکف: ۷، فوقانی: ۸		تعداد غرفه‌ها		غرفه‌ها	
آجر، خشت، کاه گل و گچ		آجر، خشت، کاه گل و گچ		مصالح			

طاق قمی پوش با تبعیت از چند کلیل (همکف) و طاق و تویزه (فوقانی)		طاق قمی پوش با تبعیت از چند کلیل (همکف) و طاق و تویزه (فوقانی)		سازه	
۵۲۵ سانتی متر		۳۵۴ سانتی متر		از کف تا سقف	
۰		۴۰ سانتی متر		ارتفاع از کف غرفه تا کف حسینیه	
۳×۲/۵	روی محور اصلی	۴×۲/۵	روی محور اصلی	ابعاد(متر)	
-	روی محور فرعی	۳/۱۰×۲/۱۰	روی محور فرعی		
۷/۵ متر مربع		۱۰ متر مربع، ۶/۵ متر مربع		مساحت	
۱/۲		۱/۶	محور اصلی	نسبت طول به عرض	
-		۱/۴۷	محور فرعی		
۱/۷۵		۰/۸۹	محور اصلی	نسبت ارتفاع به طول	
-		۱/۱۵	محور فرعی		
۰/۳۳		۰/۷۵		نسبت غرفه‌ها به مساحت کل	
	مستقیم و دور تا دور گنبدخانه		مستقیم و دور تا دور گنبدخانه	نحوه اتصال به گنبدخانه	
همچنین در ضلع شمالی حسینیه تکیه و در ضلع غربی، آب انبار مربوط به دوره صفوی واقع شده است.		مسجد الحاقی با سازه طاق و تویزه در ضلع غربی حسینیه		ویژگی‌های خاص و مهم حسینیه	
۰/۰۶		۰/۲۸		نسبت مساحت حسینیه به کل مجموعه	

۵ - بحث در نتایج و جمع‌بندی

با مطالعه و تحلیل الگوی معماری حسینیه‌ها، می‌توان نتایج حاصله را جهت ارائه الگویی واحد و نیز بررسی فرضیه پژوهش مورد بحث و مقایسه قرار داد. با توجه به این که مواردی نظیر جمعیت، اقتصاد، اقلیم، میزان پایبندی هر منطقه به فرهنگ و مذهب و نیز مکان‌یابی بنا به تنهایی می‌توانند در الگوی معماری تأثیرگذار قلمداد شوند و سبب یک‌سری تمایزات در الگوها شوند و یا الگوهای کاملاً متفاوت از یکدیگر خلق نمایند، لذا با وجود این که حسینیه‌ها در یک دوره بنا شده‌اند اما لازم است وجوه افتراق،

تمایزات و همچنین شباهت‌ها مورد ارزیابی قرار گیرند تا بتوان با اطمینان در مورد ویژگی‌های الگوی معماری موردنظر سخن گفت. نتایج کمی به صورت حداکثر، حداقل و میانگین بررسی و نتایج کیفی نیز به صورت حداکثر در نظر گرفته شده است (جدول ۴).

جدول ۴. مقایسه ویژگی‌های الگوی معماری موجود در حسینیه‌ها (مأخذ: نگارندگان)

ارزیابی ویژگی‌های استخراج شده الگوی حسینیه‌ها	وجه اشتراک	وجه افتراق
موقعیت	مراکز محلات با پیروی از رون راسته (سمت قبله) و دسترسی غیر مستقیم از بیرون	-
مساحت (مترمربع)	به طور متوسط مساحتی بین ۲۰۰ تا ۳۵۰	ماداب با مساحت ۴۴۱/۵ از سایرین بزرگ‌تر است.
سطح کلان (ارتباط با محیط، فرم و شکل کلی)	طبقات	وجود سرداب در یکی از حسینیه‌ها (ماداب)
فرم هندسی	در داخل چلیپا یا هشت ضلعی و از بیرون مربع مستطیل	-
نما	ساده با تقسیمات سه‌تایی و عمدتاً از خشت، آجر و گچ در جبهه شمالی یا شرقی	-
کاربری	فرهنگی مذهبی	-
الحاقات	عمدتاً تکیه، مسجد، حمام و آب انبار	-
عناصر معماری آیینی	چهارتاقی، طاق و گنبد، نورگیر، کاربندی و آجرکاری یا گچ بری، چند ضلعی منتظم	-
سازمان‌دهی فضایی	پیروی از اصول معماری آیینی (وجود تقارن، سلسله مراتب، مرکزگرایی و درونگرایی)	-
سطح میانی (تأثیر آیین بر الگوی معماری)	فضای ورودی در تمامی حسینیه‌ها با رعایت تقارن در راستای محور اصلی دارای سلسله مراتب مشخصی منطبق با عملکرد آیینی مورد نظر است. به این ترتیب که نخستین فضا، صحن وسیعی در مقابل ورودی است که غالباً با غرفه‌های تکیه مقابل حسینیه احاطه شده است (مانند حسینیه درب‌باغ و حاج‌نایب) و جهت تجمع هیأت‌ها و آماده‌سازی‌شان جهت ورود منظور شده است؛ در مواقع غیر عزاداری به عنوان گذر استفاده می‌شود. سپس سردر و درگاه ورودی که مشخصه حسینیه بوده و آن را از سایر بناهای اطراف متمایز می‌نماید و عمدتاً رو به قبله گشوده می‌شود. پس از آن دالانی که از طریق اختلاف ارتفاع از بیرون متمایز گردیده است و مستقیماً به صحن مرکزی متصل می‌شود و با تزئیناتی اندک نظیر طاقچه و طاق آهنگ پوشش داده شده است، سر راه عزاداران قرار گرفته و آن‌ها را به داخل هدایت می‌نماید.	جهت‌گیری سلسله‌مراتب ورودی حسینیه ماداب شرقی - غربی بوده و در راستای قبله لحاظ نشده است.
تحلیل سلسله-مراتب فضای ورودی	سبکی و سیالیت	-
حس فضایی	تداوم و شفافیت بصری در فضای داخلی، ایجاد محرمیت بواسطه تفکیک ورودی، دالان و طبقه فوقانی	حسینیه درب‌باغ علاوه بر تداوم بصری، در نمای شمالی نیز دارای شفافیت گسترده‌ای به بیرون است.
ویژگی ادراکی	اکتراً دارای دو یا بیش از دو ورودی که یکی از ورودی‌ها اصلی محسوب می‌شود و روبه‌روی قبله گشوده می‌شود، با اجزای در،	حسینیه حاج نایب دارای یک ورودی است؛ حسینیه درب باغ بر روی سکو بنا
سطح خرد (جزئیات بکار)	ویژگی ورودی	

رفته در الگو (درگاه، سردر و دالان اصلی در وجه شمالی و عمدتاً با مصالح آجر، خشت، کاه گل و گچ	شده است. حسینیه ماداب در جهت غربی دارای ورودی اصلی است.
تزیینات	عمدتاً کاربردی رسمی با گوشه‌سازی ۱۲ و ۱۶، آجرکاری (جناغی با آجر به ابعاد ۲۰×۲۰×۵ و گل‌انداز با آجر لعاب فیروزه‌ای)، طاق‌نما با قوس جناغی در طبقه فوقانی پیرامون گنبدخانه، تاقچه‌های تزیینی و نورگیر (هورنو یا کلاه فرنگی)	طاق‌نمای ماداب دارای نقاشی به رنگ سرمه‌ای است که فقط آثاری محو از آن برجای مانده است.
سازه اصلی	پوشش گنبد عمدتاً گنبد روی کاربردی رسمی با گوشه‌سازی ۱۶ یا ۱۲ از نوع اتصال ۴ به ۴، ۵ به ۵ و ۷ به ۷	حسینیه دیزچه دارای گنبد بر روی کاربردی رسمی با گوشه‌سازی ۸ است.
مصالح عمده	مصالح بومی (آجر، خشت، کاه گل و گچ)	-
نسبت طول به عرض ورودی‌ها	بین ۱ تا ۱/۴ و ۱/۷ (تقریباً مربعی) متناسب با نوع معبر و جمعیت استفاده‌کننده از فضا و بسیار نزدیک به عدد سیستم تناسبات زرین ایرانی (۱/۴۱=۷/۲ و ۱/۷۳=۷/۳).	-
تناسبات گنبدخانه	به طور میانگین ارتفاع گنبدخانه ۳/۱۴ متر بیش از غرفه‌هاست، همچنین گنبدخانه با نسبت ارتفاع به طول بین ۱ تا ۲ در تناسب با غرفه‌ها بوده و در تعیین مرکزیت، مقطع و سازمان‌دهی فضاهای پیرامون نسبت طلائی اعمال شده است.	-
تناسبات غرفه‌ها	غرفه‌ها روی محور اصلی بزرگ‌تر از غرفه‌های مستقر در محور فرعی و نیز متناسب با ابعاد گنبدخانه نزدیک به تناسبات زرین ایرانی طراحی شده‌اند.	-
نسبت گنبدخانه به کل حسینیه	اکتراً دارای مساحت متوسط بین ۶۰ مترمربع تا ۷۵ مترمربع، به طور میانگین دارای نسبت ۰/۳۱ به کل حسینیه هستند.	پهلوان با مساحت ۳۱/۲۸ مترمربع و درب‌باغ با مساحت ۳۵/۳۴ مترمربع از سایرین کوچک‌تر هستند.

بحث و مقایسه نتایج تحلیل الگو بیانگر این مطلب است که تمام حسینیه‌ها در سطح کلان دارای طرح هندسی مشخص و یکسانی در ارتباط با پلان و صحن مرکزی، در دو طبقه بوده (جدول ۱) و تنها حسینیه ماداب دارای سرداب است که جهت آشپزخانه از آن استفاده می‌شود. در سطح میانی نیز مهم‌ترین اصول معماری آیینی (تقارن، سلسله مراتب، مرکزگرایی و درونگرایی) از بعد سازمان-دهی فضایی کاملاً در آن‌ها رعایت گردیده است (جدول ۲) که خود از عوامل مهمی در ایجاد حس حضور است، عامل دیگر در افزایش حس حضور ویژگی‌های ادراکی نظیر شفافیت و تداوم بصری است که در طراحی فضای داخلی تمامی حسینیه‌ها رعایت شده است. حسینیه درب‌باغ علاوه بر شفافیت در فضاهای داخلی در نمای شمالی نیز دارای اشراف بصری به تکیه مقابل حسینیه است (تصویر ۶).

از نظر نحوه استقرار تمامی حسینیه‌ها در مراکز محلات با ورودی‌های متعدد در اغلب وجوه خود و رو به گذر شکل گرفته‌اند، از نظر ابعادی نیز حسینیه‌ها کم و بیش به یکدیگر نزدیک و مشابه در نظر گرفته شده‌اند البته میزان جمعیت، موقعیت محله و اقتصاد منطقه در ابعاد تأثیر قابل توجهی داشته است چنان‌که حسینیه ماداب و درب‌باغ از نظر وسعت از سایرین بزرگ‌تر در نظر گرفته شده‌اند. ضمن هارمونی در تناسبات و رعایت نسبت طلائی در تعیین مرکز گنبدخانه و طراحی فضاهای پیرامون، از سیستم تناسبات ایرانی - اسلامی که «بر پایه اعداد اصم، خواص هندسی مربع، مربع مضاعف، پنج ضلعی، مثلث متساوی‌الاضلاع شکل گرفته است»

(ضیایی‌نیا و هاشمی زرج آباد، ۱۳۹۵: ۹۸) نیز بهره گرفته شده‌است، به عبارتی مربع و مربع مضاعف شکل هندسی پایه در انتظام- بخشی فضاها محسوب می‌شود. در ارتباط با نما و تزئینات نیز نوعی سادگی از نظر هندسی و متریکال به چشم می‌خورد. همچنین در ساختار کلی حسینیه‌ها، الگوی اصلی و قدیمی معماری آیینی ایران یعنی الگوی چهارتاقی کاملاً مشهود است. در سطح میانی الگوی دسترسی به واسطه نقش ارتباطی و دعوت‌کنندگی که در این گونه بناها ایفا می‌کند ضمن رعایت تناسبات زرین ایرانی از یک سلسله مراتب مشخص (جدول ۴)، جهت حفظ حرمت فضای آیینی و نیز تشخیص فضای درون از بیرون تبعیت می‌نماید. همچنین تزئینات بکار رفته اغلب در گنبد و گنبدخانه متمرکز گردیده که عمدتاً از نوع کاربردی رسمی و نورگیرها (جدول ۳) هستند. در ارتباط با الحاقات می‌توان گفت که فضاهای الحاقی در راستای محور اصلی حسینیه‌ها گسترش یافته‌اند.

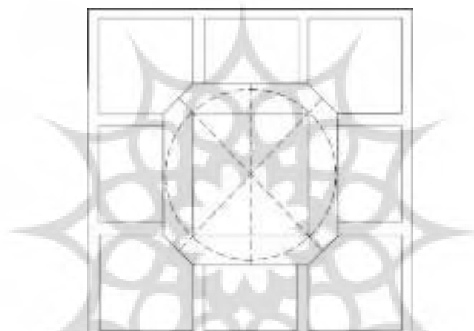
۶ - نتیجه‌گیری

همان‌گونه که ذکر شد دوره قاجار دوره‌ای بسیار تأثیرگذار در شکوفایی و رواج مناسک آیینی و به تبع آن معماری آیینی بوده است؛ عمده‌ترین مناسک آیینی در این دوره آیین عزاداری عاشورایی بوده است که منجر به احداث حسینیه‌های متعدد با معماری هم‌خوان با آیین عزاداری گردیده است. به دنبال مطالعات و برداشتهای میدانی الگوی معماری ۵ حسینیه دوره قاجار کاشان، به واسطه بررسی و بازخوانی پلان‌ها، عکس‌ها و اسناد موجود و نیز مقایسه ویژگی‌های بدست آمده در سه سطح کلان، میانی و خرد، فرضیه پژوهش مبتنی بر اینکه معماری حسینیه‌ها از یک الگوی واحد برخوردار است به اثبات رسید، به عبارتی با وجود تمایزات جزئی، در یک نگاه کلی، معماری بنای حسینیه‌ها از جنبه پلان، نما، فرم، شکل و مصالح، چیدمان فضایی، وسعت و نحوه استقرار همچنین تزئینات از یک الگوی ثابت پیروی می‌کند.

در ارتباط با تمایزات و شباهت‌های موجود در الگوی معماری حسینیه‌ها می‌توان به هندسه فضای مرکزی با فرم هشت‌ضلعی منظم یا نامنظم و سازمان‌دهی فضایی مشترک با چینش عناصر (غرفه‌ها) گرداگرد صحن مرکزی ضمن رعایت تناسبات لازم (نسبت طلایی و سیستم تناسبات ایرانی - اسلامی) بین گنبدخانه، محیط پیرامون و فضاهای ارتباطی اشاره نمود که در مرکز محله و با رعایت رون راسته بنا شده‌اند. البته موقعیت محله از نظر جمعیت، اقتصاد و میزان پایبندی به مناسک آیینی اندک تمایزاتی را در ابعاد و وسعت فضاها، نحوه اتصال به صحن مرکزی، تعداد ورودی‌ها و نیز الحاقات به وجود آورده است که چندان اختلالی در ماهیت الگو ایجاد نمی‌نماید. مطالعات و مقایسه‌ها در ارتباط با چگونگی ویژگی‌های الگوی معماری حسینیه‌های دوره قاجار نشان می‌دهد که شاخص‌ترین ویژگی‌های الگوی معماری حسینیه‌ها عبارت است از هندسه و فرم مشخص بر پایه الگوی چهارتاقی، الگویی درون‌گرا، متقارن با رعایت مرکزیت و تداوم بصری در درون با دسترسی آسان از بیرون و برخورداری از فضاهای ارتباطی متعدد با سلسله‌مراتبی مشخص، بهره‌گیری از مصالح بومی و منطبق با اقلیم منطقه؛ مهم‌تر از همه تجلی فضایی نمایشی، مقدس و متمرکز به واسطه سازماندهی فضایی، برقراری شفافیت و تداوم بصری در داخل، به‌کارگیری عناصر معماری منطبق با عملکرد آیینی بنا نظیر نورگیر، گنبد، کاربردی و ... در فضایی با مساحت متوسط ۲۰۰ تا ۳۵۰ مترمربع که به طور میانگین ۳٪ مساحت کل به ورودی، ۳۰٪ گنبدخانه و ۶۷٪ به غرفه‌ها اختصاص می‌یابد و نیز رعایت سادگی در تزئینات و در نهایت برگزاری آیین عزاداری. در جدول ذیل به اختصار ویژگی‌ها یا وجوه اشتراک و تمایزات استخراج شده از بازخوانی الگوی معماری حسینیه‌ها ذکر شده است.

جدول ۵. جمع‌بندی ویژگی‌های الگوی معماری حسینیه‌های دوره قاجار کاشان (مأخذ: نگارندگان)

مؤلفه‌های پژوهش	ویژگی‌ها (وجه اشتراک)	وجه افتراق
سطح کلان	استقرار در مرکز محله با توجه به جهت قبله در دو طبقه، فرم و هندسه مشخص، نمای شاخص، الگوی دسترسی مشخص، تعدد دسترسی	وجود سرداب (حسینیه ماداب)، وسعت (حسینیه ماداب با مساحت ۴۴۱/۵ از سایرین وسیع تر است).
سطح میانی	حضور عناصر معماری آئینی ایران، رعایت اصول معماری آئینی (درون‌گرائی، مرکزگرائی، تقارن، سلسله‌مراتب)، شفافیت و تداوم بصری درون بنا	اشراف بصری به بیرون (حسینیه درب‌باغ دارای شفافیت گسترده به محوطه بیرونی نیز هست)؛ جهت‌گیری سلسله‌مراتب ورودی (در حسینیه ماداب شرقی غربی است).
سطح خرد	سادگی در تزئینات، به‌کارگیری مصالح بومی، سازه متناسب با ابعاد و سازگار با اقلیم، نزدیکی ابعاد و تناسب به نسبت طلائی و زرین ایرانی	تعداد ورودی، وجود سکو (حسینیه درب‌باغ)، وجود تزئینات نقاشی (حسینیه ماداب)، نوع رسمی، ابعاد گنبدخانه (پهلوان و درب‌باغ از سایرین کوچکترند)

تصویر ۷. الگوی کلی نهائی حسینیه‌های دوره قاجار کاشان

در پایان امید است که این نوشتار زمینه‌ساز مطالعات بعدی در رابطه با بررسی دقیق‌تر سازه، تزئینات و گونه‌شناسی معماری آئینی شهرهای مذهبی چون کاشان گردد، همچنین سایر بناهای عام‌المنفعه که در کنار حسینیه‌ها شکل گرفته‌اند و جزء جداناپذیر آن‌ها گردیده‌اند مانند آب‌انبارها، مساجد و تکایا و... که مطالعه آن‌ها در این نوشتار نمی‌گنجد لازم است در پژوهش‌های آتی مورد توجه قرار گیرند.

سپاسگزاری

این مقاله برگرفته از مباحث رساله کارشناسی ارشد معماری نگارنده با عنوان «طراحی فرهنگسرای بنی‌هاشمیان با توجه به الگوی معماری حسینیه‌های دوره قاجار کاشان» که به راهنمایی استاد محترم دکتر بهرام گسیلی و با مشاوره استاد گرامی دکتر یاور رستم‌زاده (دانشگاه محقق اردبیلی) نگارش شده است، همچنین از آقای دکتر وزیر، خانم دکتر دانش‌آرانی و آقای مهندس زیارتی نهایت سپاس و تشکر را دارم.

پی‌نوشت

¹ Ritual

² Victor Walter Turner

³ Christopher Alexander

⁴ Alexander Khutsko

۱. نظام کالبدی از فرم (توده) و فضا (پیر و خالی) شکل گرفته است (دی.کی.چینگ، ۱۳۹۷: ۱۳) (Frank Ching). آنچه تمامیت معماری معرفی می‌شود، ناحیه توپر یا توده بوده و فواصل میان توده‌ها فضا نامیده می‌شود. از این حیث معماری نسبت میان این دو مفهوم است؛ از این رو عناصر معماری، توده و فضای بی‌شکل و خاصی است که ایده یا همان جان معماری را می‌پذیرد. کالبد یا همان فرم معماری بر خلاف مفهوم فضا، امری واقعی و ملموس است و غالباً با معیارهایی مانند طول، عرض، ارتفاع، بافت، حجم، رنگ، جهت، شکل و مکان مشخص می‌شود (فلاحت و شهیدی، ۱۳۹۴: ۳۰). فضای معماری با عباراتی نظیر محصوریت، مرکزیت، شفافیت، سیالیت، محرمت، روحانیت، فضای تجمع و ... که بیشتر با ادراک و فهم انسان سر و کار دارد تعریف می‌شود.

۲ به طور کلی معماری دوره قاجار به دو دوره تقسیم می‌شود، دوره اول از آغاز سلطنت آقامحمدخان تا پایان سلطنت محمدشاه ادامه دارد؛ در دوره اول معماری همچنان درونگرا و بر مبنای سبک اصفهان و در جهت به کمال رساندن آن تلقی می‌شود مانند حرم حضرت معصومه در قم و مسجد سلطانی. دوره دوم از آغاز سلطنت ناصرالدین شاه تا پایان حکومت قاجار تداوم دارد؛ در این دوره بر اثر آشنایی ناصرالدین، درباریان و محصلین اعزامی به اروپا با معماری غرب سبکی التقاطی از معماری بومی و غربی رایج می‌شود (حق‌پرست و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۵).

۳ چهارتاقی که بنیاد مکان‌های آیینی پس از اسلام بر آن نهاده شده است، تا امروز فورم خاص آن بدون تغییر پابرجا مانده است که گواهی بر اعتبار ازلی آن محسوب می‌شود؛ شکل آن گنبدی بر مربعی از چهار قوس است. مربع (مکعب) بارزترین فرم آفرینش به مثابه زمین نمایانگر کمیت است، در حالی که دایره (گنبد) به مثابه آسمان کیفیت را نشان می‌دهد و ترکیب این دو به وسیله مثلث (کاربندی) که هر دو جنبه مربع و دایره را دارد انجام می‌شود؛ گنبد در تمام جنبه‌های تجلی خود (طاق و قوس) مکان عرش الهی و فورمی عالی و فرازمانی است. لذا چهارتاق ماوا و مکان تولد، زندگی و مرگ روحانی است (اردلان و بختیار، ۱۳۹۶: ۱۰۵ و ۵۱). همچنین فرم‌های هندسی منظم مانند هشت‌ضلعی که رمز هشت فرشته «حاملان عرش‌اند» (بردباری و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲) لذا تمامی این عناصر کنار هم معماری آیینی را بازمی‌نمایانند. ۴ جهت رعایت محرمت دیداری و شنوایی در کالبد از ابزارهایی مانند درون‌گرایی (توجه به درون)، سلسله‌مراتب (تفکیک قلمروها)، مکان‌یابی (مصونیت از دید مزاحم) و تناسبات (افزایش ابعاد و ارتفاع در فضاهای عمومی تر مانند هشتی و کاهش ارتفاع در فضاهای با عمومیت کمتر مانند دالان جهت افزایش محرمت و حفظ حرمت‌ها) نمود می‌یابد و هر یک از این ابزارها بر اساس روش‌ها و عناصر مختلفی محرمت را ایجاد می‌نمایند. (مؤمنی و ناصری، ۱۳۹۴: ۲۲-۳۰). ۵ نسبت طلایی از تقسیم پاره‌خط به دو قسمت به دست می‌آید، نسبت طول قطعه بزرگ‌تر به تمام پاره‌خط، مساوی با طول قطعه کوچک‌تر به قطعه بزرگ‌تر بوده و معادل ۱/۶۱۸ است (بلیان و حسن‌پور لمر، ۱۳۹۸).

منابع

- اردلان، نادر و بختیار، لاله. (۱۳۹۰). حس وحدت، نقش سنت در معماری ایرانی. ترجمه: ونداد جلیلی (۱۳۹۶). تهران: علم معمار رویال.
- اسناد و مدارک اداره میراث فرهنگی کاشان.
- آسایش، سیدمحمد. (۱۳۹۹). خانه به مثابه حسینیه: تدوین الگویی برای خانه‌های امام حسینی یزد. صفه. ۹۱ و ۳۰ (۹۱)، ۵-۲۶.
- افتخاری، کاملیا. (۱۳۹۴). رویکرد تحلیلی به الگوی شهرسازی سنتی برای آرایه ضوابط ساختار محور تاریخی در مقیاس شهرهای متوسط و میانی (مطالعه موردی: شهر میانه). باغ نظر. ۳۴ (۳۴)، ۲۵-۳۶.
- امین زاده، بهناز. (۱۳۷۹). حسینیه‌ها و تکایا، بیانی از هویت شهرهای ایرانی. هنر زیبا. ۶ (۶)، ۵۵-۶۶.
- بابک، داریوش؛ اسگارد، آن و منصور، سیدامیر. (۱۳۹۹). چارتاقی، تداوم تقدس کوه در آیین‌ها، معماری و منظر ایران. منظر. ۵۳ (۵۳)، ۶۴-۷۳.
- بلیان، لیدا و حسن‌پور لمر، سعید. (۱۳۹۸). الگوی هندسی و تناسبات طلایی، زبان مشترک معماری و هنر در روستای تاریخی ابیانه. معماری اقلیم گرم و خشک. ۷ (۹)، ۴۵-۶۸.
- حسن‌پور، مرتضی و سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۹۸). تأثیر آیین تعزیه بر معماری بومی تکایای مازندران - طایفه اسک آمل. مطالعات هنر اسلامی. ۳۴ (۳۴)، ۲۵۸-۲۹۵.

- حق پرست، فرزین؛ مظلوم برهان، شبنم و پیربایی، حمزه. (۱۳۹۳). تأثیر متقابل موسیقی مذهبی و معماری عصر قاجار در تحول فضاهای جمعی اسلامی (نمونه موردی: تکیه دولت تهران). نقش جهان. ۴ (۳)، ۴۳-۵۰.
- خاک زند، مهدی و تیموری گرده، سعیده. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر آیین های عاشورایی بر منظر شهری و خاطرات جمعی از دیدگاه شهروندان. مطالعات شهر ایرانی اسلامی. ۱۹ (۱۹)، ۵۵-۶۳.
- خرم‌روبی، ریحانه؛ ماهان، امین و فرزین، احمدعلی. (۱۳۹۷). تبیین مفهوم منظر آیینی و بررسی جلوه های تبلور آن. هویت شهر. ۳۸ و ۱۳ (۳۸)، ۵۱-۶۲.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۲۵). لغت نامه دهخدا، جلد ۳. تهران: انتشارات مجلس.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۴۲). لغت نامه دهخدا، جلد ۹. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دی کی چینگ، فرانسیس. (۱۹۸۸). معماری فرم، فضا و نظم. ترجمه: زهره قراگزلو (۱۳۹۷). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ذال، محمدحسن؛ علیی، میثم و همتی ازندریانی، اسماعیل. (۱۳۹۴). تداعی معانی و انتقال مفاهیم شیعی در معماری آئینی (مطالعه موردی سقافارهای امل). تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی. ۶ (۱۸)، ۱۳۳-۱۵۴.
- ذوقی حسینی، الهه. (۱۳۹۱). معماری تکایای ایرانی. تهران: انتشارات طحان.
- رجبی، مریم؛ نقصان محمدی، محمدرضا و منتظرالحجه، مهدی. (۱۳۹۸). شناخت الگوی کارکرد فضا در حسینیه های شهر تفت. مطالعات معماری ایران. ۱۶ (۱۶)، ۱۸۱-۲۰۳.
- روحانی قوچانی، علی؛ ساسان پور، شهرزاد؛ آبدیان، حسین و کاظمی راشد، منیره. (۱۳۹۸). نظریه اشاعه فرهنگی و تحول مراسم آیینی و سوگواری در دوره قاجار (با تأکید بر مشهد). پژوهشنامه خراسان بزرگ. ۳۵ (۳۵)، ۵۷-۷۲.
- شاطری، مفید و آرزومندان، راضیه. (۱۳۹۴). پیوند آیین تعزیه (شبه خوانی) با عناصر کالبدی در حسینیه شوکتیه بیرجند. مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان. ۷-۳۶.
- شریفی شکوه، زینب. (۱۳۹۷). وضعیت فکری و فرهنگی ایران در عصر قاجار. فرهنگ پژوهش. ۳۳ (۳۳)، ۱۲۷-۱۴۸.
- شکاری، عباس. (۱۳۸۵). تاریخ مدارس در کاشان. کاشان شناخت. ۲ (۲)، ۱۴۹-۱۶۲.
- ضیایی‌نیا، محمدحسن و هاشمی زرج آباد، حسن. (۱۳۹۵). تناسب طلائی و سیستم تناسبات ایرانی - اسلامی در مسجد جامع قائن. مرمت و معماری ایران. ۱۱ (۱۱)، ۸۹-۱۰۰.
- علی الحسابی، مهران و پای کن، عصمت. (۱۳۹۲). تدوین چارچوب مفهومی تعامل شهر و آیین های جمعی و بررسی مصداق آن در آیین های عاشورایی. مطالعات شهر ایرانی اسلامی. ۱۲ (۱۲)، ۲۷-۳۶.
- فلاح، محمدصادق و شهیدی، صمد. (۱۳۹۴). نقش مفهوم توده- فضا در تبیین مکان معماری. باغ نظر. ۱۲ (۳۵)، ۲۷-۳۸.
- قنبری، ناصر؛ بمانیان، محمدرضا و گودرزی، الهه. (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی کالبدی مسجد سپهسالار (مطهری) و مساجد عثمانی (مسجد سلطان احمد و مسجد ایاصوفیه). مطالعات هنر و فرهنگ. ۲ (۲)، ۴۳-۵۸.
- قوچانی، محیا و تاجی، محمد. (۱۳۹۸). کارکرد معماری حسینیه ها به عنوان فضای باز شهری با استفاده از الگوی مسیر حرکت. مطالعات شهری. ۳۲ (۳۲)، ۳-۱۸.
- کاظمی شیشوان، مهروش و بایبوردی، مهسا. (۱۳۹۸). نقش آیین گذار در ساختار کالبدی حمام های عمومی ایران. باغ نظر. ۷۹ (۷۹)، ۳۹-۵۰.

- الکساندر، کریستوفر. (۱۹۷۹). معماری و راز جاودانگی، راه جاودانه ساختن. ترجمه: مهرداد قیومی بیدهندی (۱۳۹۶). تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- کشاورز، زهراسادات و چلونگر، محمدعلی. (۱۳۹۷). تفسیر و تحلیل نقش آیین عزاداری عاشورا در فرایند تمدنی دولت شیعی صفویه. شیعه‌شناسی. ۶۳ (۶۳)، ۱۶۳ - ۱۹۶.
- کوهستانی نژاد، مسعود. (۱۳۸۷). درآمدی بر تکیه‌های دولتی در عصر قاجار. تناثر. ۴۲ و ۴۳ (۴۳ و ۴۲)، ۱۱۶ - ۱۳۳.
- گیویان، عبدالله. (۱۳۸۵). آیین، آیین‌سازی و فرهنگ عامه پسند دینی: تأملی در برخی بازنمایی‌های بصری دینی و شیوه‌های جدید مداحی. مطالعات فرهنگی و ارتباطات. ۱۷۹ - ۲۱۱.
- مرتضائی نعمتی، سیدمرتضی. (۱۳۹۸). سیر تحولات آیین سوگواری و تعزیه در ایران شیعی. پژوهش ملل. ۴۸ (۴۸)، ۱۱۱ - ۱۳۳.
- معین، محمد. (۱۳۸۷). فرهنگ فارسی معین (یک جلدی) بر اساس فرهنگ فارسی شش جلدی دکتر محمد معین. تهران: انتشارات معین.
- مولائی، اصغر و پیربابایی، محمدتقی. (۱۳۹۶). بازشناسی فضاهای مذهبی به عنوان عناصر نشانه‌ای بنیادین در ساختار شهرهای ایران (نمونه موردی: شهر ری). مدیریت شهری. ۵۱ (۵۱)، ۲۴۳ - ۲۵۸.
- مؤمنی، کورش و مسعودی، زهره. (۱۳۹۴). رابطه فرهنگ و معماری (با بررسی موزه هنرهای معاصر تهران). جلوه هنر. ۱۵ (۱۵)، ۶۷ - ۸۳.
- مؤمنی، کورش و ناصری، ندا. (۱۳۹۴). بررسی ابزارها و روش‌های ایجاد محرمیت در خانه زینت‌الملک شیراز منطبق بر آیات و روایات اسلامی. پژوهش‌های معماری اسلامی. ۳ (۹)، ۱۸ - ۳۵.
- ناری‌قمی، مسعود. (۱۳۹۴). الگوی کالبدی حسینیه‌ها: ریشه‌ها و تحولات. مطالعات معماری ایران. ۹ (۹)، ۲۵ - ۴۵.
- نظام دوست، سیدامیررضا؛ کلانتری خلیل آباد، حسین و یاران، علی. (۱۳۹۸). تبیین الگوی کالبدی مسکن معاصر مبتنی بر معماری زمینه‌گرا در شهر کاشان؛ مطالعه موردی: خانه‌های تاریخی منتخب دوره قاجار. مطالعات شهر ایرانی اسلامی. ۳۸ (۳۸)، ۵ - ۲۰.
- نقابی، محبوبه؛ هاشم پور، پریسا و آصفی، مازیار. (۱۳۹۹). تبیین کارکرد الگوهای برگرفته از طبیعت در معماری در پاسخگویی به نیازهای انسان در دوره سنتی و معاصر. پژوهش‌های معماری اسلامی. ۲۷ (۲۷)، ۱۱۳ - ۱۲۹.
- هاشمی زرج آباد، حسن؛ صادقی، سارا و زارعی، علی. (۱۳۹۵). بررسی نقش اقلیم بر نوع معماری و تزئینات حسینیه نواب بیرجند. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران. ۱۱ (۱۱)، ۱۵۱ - ۱۶۲.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary (2010).
- Turner, Victor W. (1973). Symbols in African Ritual. Science. 179(4078), 1100-1105.

Original Research Article

Rereading the pattern of the ritual architecture of the Qajar period: A case study of Madab Hosseinieh, Pahlavan, Hajonayeb, Dizcheh and Darbbagh in Kashan

Asal Sattar¹, Bahram Gosili^{2*}, Yavar Rostamzadeh²

1- M.Sc. Student of Architectural, Mohaghegh Ardebili University, Ardebil, Iran

2- Assistant Professor, Faculty of Architecture, Mohaghegh Ardebili University, Ardebil, Iran

Abstract

The Qajar period is known as an important part of the history of Iran in terms of giving importance to the construction of religious buildings due to the religious tendencies of the Qajar kings; As a result, Hosseiniehs gained a special status, Also, the city of Kashan, due to its religious background and the existence of Shia scholars, was highly regarded by the Qajar kings. This led to the construction of numerous religious sites, including Hosseiniehs. However, the architectural model of these places and the reliance of the Qajar dynasty on this model have always been questioned. Therefore, identifying the architectural model used in Hosseiniehs of the Qajar period as a religious representation can remove ambiguities and more importantly introduce a contextually and functionally consistent model. This sheds light on the quality and culture of the current architecture of Kashan. Therefore, the purpose of the research is to reach the architectural model of the Qajar period Hosseiniehs in Kashan. In this regard, five such Hosseiniehs in Kashan were identified. The study is conducted with a descriptive-analytical method, field studies and the study of ascriptions, documents and historical texts at the three levels of macro, medium and micro. Finally, data were collected for the questions raised in the research about the characteristics of the spatial physical pattern of the Hosseiniehs as well as the similarities and differences involved. Just slight differences were found in the input components as well as the number of inputs and the dimensions of the dome and extensions. In the case of each example, there is a fixed, distinct and centralized physical spatial pattern in terms of plan, form, spatial organization, facade, materials, space, as well as decorations. They fully follow the principles of ritual architecture (symmetry, hierarchy, centralism and introversion). As a result, the most characteristic features of the spatial physical pattern of the studied Hosseiniehs are specific geometry and form, easy access, theatrical, sacred and centralized spatial manifestation through spatial organization and the use of special architectural elements such as skylights, domes and applications in a space with an average area of 200 to 350 square meters.

Keyword: Kashan, Qajar period, Pattern, Physical system, Ritual architecture